नं. ५११२

शतपथ ब्राह्मणम्

१०म काण्डम्.

× × ×

पत्र. ३६ ५९ ग. ×

संहिता ब्राह्मणम्.

5112

#34 to 37 MISSING

F. = 49

रामायनमः

[illegible]

ज्योतिर्विषयक मौक स्येदं पुस्तकं

जांतिष्र नी विद्या धर नी पोथी

सं० १८५७ श्री स्य धुन्नु ... जौमे याज्ञिक देवकल्ला सुत कक

लाछुह ... रहस्ये कुंडनी पोथी याज्ञिक सहदेव कल्ला

पत्रा १२

१९ ॥न

१ श्रा॰ को ३ ... स्य

१०

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ओं॥ अग्निरेष पुरुषः […] ॥ संवत्सर […] परिहाय महदुक्थं मा
स्यात् विस्रस्तस्याग्नेरसो गच्छत्॥१॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रंसत। संवत्सरः सोऽयं
न्यस्यतानि पर्वाणि व्यस्रंसंत ताह्यहोरात्राणि तानि॥२॥ स यः स व्यस्रंसत संवत्सरः प्रजापतिर्व्य
स्रंसत॥ अयमेव स योऽयमग्निश्चीयते तद्यान्यस्य तान्यहोरात्राणि पर्वाणि व्यस्रं
संत इष्टकाः एवतास्तद्याः देता उपदधाति यान्यवास्य तान्यहोरात्राणि पर्वाणि व्यस्रं
संतं तान्यस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तादतदत्रैव यजुश्चितमत्रार्कः॥३॥ अथ योऽस्य रसोऽत्यर
सो गच्छत्॥ महत्तदुक्थं तमस्य तं रसमृक्सामान्यामनुयंति तद्यत्तत्र यजुः पुरस्ता
त्त्व्यन्ति नेतेव तदेति यथादामसूत्रैकं तदाहरिष्यामीत्येवं तद्यजुः पुरस्तादेतित
॥२॥ संवत्सरः आनुवंति॥४॥ तमध्वर्युर्ग्रहेणाग्रह्णाति॥ यद्गृह्णाति तस्मादु ह स्तस्मिन्नु महा
तामहाव्रतेन रसं दधाति सर्वाणि हितानि सामानि यन्महाव्रतं तदस्मिंस्ते सर्वैः सामभी ॥२॥
रसं दधाति तस्मिन्होता महतोक्थेन रसं दधाति सर्वाणि हितान्युक्थानि यन्महदुक्थं तद
स्मिंस्ते सर्वैः निर्वर्ग्ः रसं दधाति॥५॥ तद्यदास्तुवते यदनुशंसति। अथास्मिन्न
तं ग्रहं जुहोति तदेनमेष रसोऽप्येति नेव महाव्रतमिदं स्तुतं शस्तं इति
पश्यंति नो महदिदमुक्थमित्यग्निमेव पश्यंत्यास्मा एवैनं स्तादनमेतदुन्नेरसो
त्वापीत एवं सामवतद्वृद्धन्यजामे यजुरपीतः॥६॥ स एष सामिथुनोऽग्निः॥
प्रथमा च चितिर्द्वितीया च तृतीया च चतुर्थी चाथ पंचम्या चितत्वेष्टितेऽग्निर्निधीयते

नेनंब्बृषट्कृतेजुहोतितद्देनमेषरसोप्येतिनवैमहाव्रतमिदंशस्त्रमुतंशंसतइतिपश्यंतिनोमहद्दिदमुक्थमि
त्यस्मिमेवपश्यंत्यात्माह्यग्निस्तद्देनमेतउभेरसो भूत्वापीतऽऋक्सामचतदुभेऋग्वसामेयजुरपीतः॥
दा॥सऽएवमिथुनोग्निः॥प्रथमाचचितिर्द्वितीयाचतृतीयाचचतुर्थीचाथपंचम्येचितेयेश्चितेग्निन्नि
धीयतेतन्मिथुनंमिथुनऽउऽएवायमात्मा॥७॥अंगुष्ठाऽइतिपुमांसःअंगुलयइतिस्त्रियःकर्णाविति
पुमांसौभ्रुवाविति स्त्रियाऽवोष्ठाविति पुमांसौनासिकेऽइतिस्त्रियौदंताऽइतिपुमांसोजिह्वेतिस्त्री
सर्वेऽएवमिथुनः सोनेनमिथुनेनात्मनैतन्मिथुनमभिसम्पेति॥८॥एषात्रापीतिःअप्यहैवमिथुन
ऽइत्यंहत्वेवापिमिथुनोह्वाऽगेवेयंयोयमग्निश्चितो [illegible] वाहिचीयतेयश्चितेग्निन्निधीयतेसप्राणः
प्राणोवैवाचोवृषाप्राणोमिथुनंवाग्घेवायमात्माथयऽआत्मन्प्राणस्तन्मिथुनंसोनेनमिथुनेना
त्मनैतंमिथुनमभिसम्पेति॥९॥एषोऽत्रापीतिःनहवाऽअस्यपुत्रतायैकाचनशंकाभवतियएव सेमा
मेतौमिथुनावात्मानौंचाग्निंचवेदान्नंहत्वेवायमात्मादक्षिणान्नंवनुतेयोनऽआत्मेतिह्येतदृषिणा

तितु

२ मुकं।२।तदिदमन्नं उग्धं द्वेधा भवति।यदस्यामृतम्मूर्द्ध्वं तन्नाभेरूर्द्ध्वं प्राणैरुच्चरति तद्वायुमप्येत्यथ यदवाङ्
पुराके नाभिम सेद्धूयं भूत्वेमामप्येति मूत्रं च पुरीषं च तद्यदिमामप्येति योऽयमग्निश्चितस्तं तदप्येत्यथ य
द्वायुमप्येति यश्चितेऽग्निर्निधीयते तेनं तदप्येत्येवाऽङ्ग्वात्रापीति॥२॥ब्राह्मणं॥१॥प्रजापतिरिमांल्लोकानेसृजत॥
स एतं त्रयो विधमात्मानमपश्यदग्निं तं व्यधत्त तेनेमं लोकमाप्नोत्स द्वितीयं त्रयो विधमात्मानमपश्य
न्महाव्रतं तद्व्यधत्त तेनान्तरिक्षमाप्नोत्स तृतीयं त्रयो विधमात्मानमपश्यन्महदुक्थं तद्व्यधत्त तेन दिवमा
प्नोत्॥३॥अयं वाव लोकः प्रत्यग्निश्चितः।अंतरिक्षं महाव्रतं द्यौर्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि सह
पेयादग्निं महाव्रतं महदुक्थं सह हीमे लोकाः सृज्यन्त तद्यदग्निः प्रथमश्चीयते यद्ध्येवां लोकानां
प्रथमोऽसृज्यतेत्यधिदैवतं॥२॥अथाध्यात्मं मन एवाग्निः प्राणो महाव्रतं वाङ्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वा
णि सहोपेयात्सह हि मनः प्राणो वाक् तद्यदग्निः प्रथमश्चीयते मनो हि प्रथमं प्राणानां॥३॥आत्मैवाग्निः
प्राणो महाव्रतं वाङ्महदुक्थं तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह ह्यात्मा प्राणो वाक् तद्यदग्निः प्रथ ।२॥
मश्चीयत आत्मा हि प्रथमः संभवतः संभवति॥४॥शिर एवाग्निः प्राणो महाव्रतमात्मा महदुक्थ

सै२

तस्माद्वेतानि सर्वाणि सहोपेयात्स हि शिरः प्राणऽआत्मा तद्यदग्निः प्रथमस्त्रीयते शिरो हि प्रथमं जायमानस्य जा
यते तस्माद्यत्रैतानि सर्वाणि सहाक्रियन्ते महद्वेवोक्थमानमाख्यायते ऽआत्मा हि महदुक्थं पातं छाकुः यद्वेता
नि सर्वाणि सहद्दुरूपाणि केते घामुणाप्ति रिति ज्योतिष्टोम ऽएवाग्निष्टोमे ज्योतिष्टोमेनैवाग्निष्टोमेन यक्ष्ये
तात्तस्य वाऽएतस्य ज्योतिष्टोमस्याग्निष्टोमस्य त्रिवृद्धहिष्पवमानं तद्धृतस्य शिरः पञ्चदशसप्तदशावु
त्तरौ पवमानौ तावप्यौ पञ्चदशं होतुराज्यं सप्तदशं पृष्ठमेकविंशं यज्ञायज्ञीयं तत्पुच्छं ॥४॥ तयोर्यो
ऽएतयोः [illegible] पञ्चदशसप्तदशयोर्द्वात्रिंशत्स्तोत्रियास्ता याः
पञ्चविंशतिः स पञ्चविंश ऽआत्माथ याः सप्तानि यन्ति ताः परिमादः पशवो हैताः पशवः परि
वै३ माद ऽएतां ह महाव्रतं तद्देतदत्रैव महाव्रतमाप्नोति ॥५॥ अथ होतासप्तछन्दांसि शंसति । चतु
रुत्तराण्येकर्चानि त्रिराऽऽछ्मानि तेषां तिस्र आशीतयो ह्युराणि पंच च चत्वारिंशद्दतता याऽऽशी
शीतयः सैवाशीतीनामाप्तिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायते यथान्यानि पंच च चत्वारिंशत्तता या

निपंचविꣳशतिः स पंचविꣳशऽआत्मा यत्र वाऽआत्मा तदेव शिरस्तत्पक्षपुच्छान्यथ
यानि द्विꣳशतिस्तद्यावपनमेतावद्वै महदुक्थं तदेतदत्रैवमहदुक्थमाप्नोति ता
निवाऽएतानि सर्वाणि ज्योतिष्टोमऽएवाग्निष्टोमऽआप्यंते तस्मादु ज्योतिष्टोमेनैवा
ग्निष्टोमेन यजेत ॥ १ ॥ ब्राह्मणं ॥ २ ॥ प्रजापतिः प्रजाऽअसृजत स ऊर्द्ध्वेभ्यऽएव प्रा
णेभ्यो देवानसृजत येवांचः प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः प्रजाऽअथोर्द्ध्वमेव मृत्युं प्रजाभ्यो ता
रमसृजत ॥ १ ॥ तस्य ह प्रजापतेः ॥ अर्द्धमेव मर्त्यमासीदर्द्धममृतं तद्यदस्य म
र्त्यमासीत्तेन मृत्योरबिभेत्स बिभ्यदिमां प्राविशद्द्वयं भूत्वा मृच्चापश्चा ॥ स मृत्सु देवा ।३।

द्वि

नब्रवीत्ताक्कृत्स्नोमेघ्र्येतेऽ ... तेत्वद्विम्यदिमां प्राविक्षदिति सोब्रवीन्नैवाऽ अग्निश्चामत ८ संभराम नवाः
अहं तं ८ हि ८ चिक्षिप्सामीति तं देवाऽ अब्रुवन् ८ अधि सम भरान्यदस्या पक्वासीत्ताऽ अपः समभरन्नयमस्तस्यां ।
तां सृष्टं तदुभयं ८ संभृत्य सृष्टं वापश्चेष्टकामकुर्वंस्तस्मादेतदुभयमिष्टका भवति सृष्टश्चापश्च ।२ तदेतद्
ऽ अग्न्यैताः । पंच पशव्यो सृष्टाऽ आसंल्लोमत्वङ्मांस ८ समस्थिमज्जा थैताऽ अमृता मनो वाक्प्राणश्चक्षुः श्रो
त्रं ।४ स एषः प्रजापतिः । अयमेव स योयमग्निश्चीयते थयाऽ अस्यैताः पंच मर्त्यास्तन्वऽ आसन्नेताः
पुरीषचितयो थयाऽ अमृताऽ एनाऽ स्ताऽ इष्टकाचितयः ।५ ते देवाऽ अब्रुवन्नमृतमिमं करवामेति
स्यैता मर्त्या ममृताभ्यां तनूभ्यामेतां मर्त्यां तनूं परिगृह्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचितिभ्यां पुरीषचितिं तया
द्वितीयां तथा तृतीयां तथा चतुर्थीं ।६ अथ पंचमीं चितिमुपधाय पुरीषं निवपति तत्र श्चिकायां नवस्व
मायमृतां सोपदधाति हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यमितममृतादधाति सा मर्त्यामीचितिस्तदमृतामेव मर्त्ये ता ...

॥८॥

मृतमस्मिन्नंतरतस्तामेतां मध्यतोऽन्तरं पविश्रत्वामृतामकुर्वत । त्रिष्टका चितिमेतां पुरीषचितिं मृतो वै प्रजापतिरमृ
तो भवत्तथो एवैतद्यजमानः । एतमस्मृतमात्मानं कृत्वा सोऽमृतो भवति ।७ ते वै देवा अब्रुवन्ना विदुः । यद्येन ऽ संह
वा कुर्वन्नवामर्त्यं यद्युतिवारिचयन्नुवाभ्यापयंस्त्व ऽ एतामृचमपश्यन्धामछद्ग्रिरिंद्रो ब्रह्मा देवो बृहस्प
॥४॥ तिः । सचेतसो विश्वे देवा यज्ञं प्रावंतु नः शुभे इति ।८ तस्या ऽ अस्यो वाग्नेयः प्राच्य श्लोकं दमस्मि वैश्वदे
तद्युदस्याः आग्नेयं यदेवैतस्याग्नेराग्नेयं तदस्य तेनसमस्कुर्वन्नथ यदैंद्रं तदैंद्रेण यद्वैश्वदेवं तद्वैश्वदेवेन तत
मनैवमसर्वं कृत्स्नं समस्कुर्वत । ९ तद्यदेतयोपतिष्ठते यदेवास्यात्र विदग्धं वाविदग्धं वातिरिक्तं न्ययतेन
वाप्यापयति तदेतयाप्येतया सर्वमाप्नोति यदस्य किंचानाप्तमभूद्वामकृत्स्नं भवति वायाः ऽ अत्र छु[illegible]
मकृत्स्नं वै वास्य तदाप्नोति यदस्य किंचानासं पुरीषवतीं चितिं कृत्वोपतिष्ठते तदु हैक ऽ आज्यवत्यैव हिमा
सर्वाकृत्स्ना भवतीति ।१० न तु वा ऽ आकृः । पर्विष्टवत्यैवोपतिष्ठेतैतद्वास्य प्रियं धाम यद्घृतं विष्ठा इतित

अप श्वा ऽध्या

घदस्य प्रियंधाम तेनास्यतदाप्नोति यदस्य किंचनाम मानुष्यास्मि कर्म्महिगाय त्र्यागाय त्रोग्निर्देवत्यस्य
माचातात्वंते वास्य तदाप्नोति यदस्य किंचानाम मनिरुक्तं यामद्धौदाः श्रुतिरुक्तः ७ मेवंतोवोस्य तदा
प्नोति यदस्य किंचानातं त्वंयविष्ठदास्तुषः इतितस्योक्तो वं... धुरीषवतीविति तिरुक्त्वोपविष्टे त तदि
मामवीकृत्वा भवति॥१॥ ब्राह्मणं॥२॥ अथयच्चैहैतदर्थे प्रजापतिरामामर्त्यं चैवामृतं चतस्य प्राणाः
एवामृताः अस्थुः शरीरं मर्त्यं ७ सः एतेनकर्म्मणैतयावृतैकधाजरममृतमात्मानमकुरुत तदये
वैतयुजमानः अथयमिवमवदति मर्त्यं चैवामृतं चतस्य प्राणाः एवामृता भवंति । शरीरं मर्त्यं ७ सः
एतेनकर्म्मणैतयावृतैकधाजरममृतमात्मानंकुरुते॥१॥ स प्रथमां चितिं चिनोति सा हास्यैषा प्रा
णाः एवतद्वैतदमृतममृतं ७ हि प्राणाः सैषामृतं चितिरथ पुरीषं निवपति तद्धास्यैतन्मज्जैव तदेत
न्मर्त्यं मर्त्यो हि मज्जा तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतं भवति॥२॥ द्वितीयां चितिं चि

दुस्थं स्कन्नं वा तद्वै तं स्वर्ग्यं मर्त्ये ऽस्य स्कन्नं तदेतस्मिं नमस्तेवति
पयति तेनास्येतदमृतं भवति ॥३॥ तृतीयां चितिं चिनोति ॥ सा हास्येषा पु-
नोति । सा हास्यैषापानः एवं तद्वै तदमृतममृतं ह्यपानः सैषामृत [redacted] चितिस्तदेतन्म- १७।
र्त्यं उभयतो मृते न परिगृह्णाति तेनास्येतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्यास्यै तल्लावैव तद्वै त-
॥ न्मर्त्यं मर्त्यं हि मांसं तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्येतदमृतं भवति ॥४॥ चतुर्थीं चितिं चि-
॥५॥ नोति । सा हास्यैषोदानः एवं तद्वै तदमृतममृतं ह्युदानः सैषामृता चितिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोमृ-
तेन परिगृह्णाति तेनास्येतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्यास्यै तन्मांसमेव तद्वै तन्मर्त्यं मर्त्यं हि
मांसं तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्येतदमृतं भवति ॥५॥ पञ्चमीं चितिं चिनोति । सा हास्यैषा स-
मानः एवं तद्वै तदमृतममृतं हि समानः सैषामृता चितिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोमृतेन परिगृह्णा-
ति तेनास्येतदमृतं भवत्यथ पुरीषं निवपति तद्यास्यै तन्मेदः एवं तद्वै तन्मर्त्यं मर्त्यं हि मेदस्तदेतस्मि-
न्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्येतदमृतं भवति ॥६॥ षष्ठीं चितिं चिनोति । सा हास्यैषा वागेवं तद्वै तदमृ- राम.
है तदमृतममृतं ह्रियाव्यानः सैषामृता चितिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोमृतेन परि- ५
नास्यैत ... तं भवत्यथ पुरीषं नि ... तद्यास्यैत २

तं मृतꣳ हित्वा केशामृता चितिस्त्वेतल्लोम्यं सु भवतो मृते न परिशिष्ट्यन्ति नास्थ्ये तदमृतं भवत्यथ उ
रीषं निवपति तद्यास्यै तदष्टगेव त्वगो वतद्ये तन्मर्त्यं मर्त्यꣳ ह्यष्टस्मर्त्या त्वक्कदे तस्मिन्न मृते ऽनुतिष्ठा
पयन्ति ते नास्थ्ये तदमृतं भवति। ७ ता वा एताः षडिष्टकाचितयः षड्दुरीषचितयस्स द्वादश द्वादश मा
साः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्सेवैतत्प्रजापतिरेकधाजरममृतमात्मा
नमकुरुत तथैवैतद्यजमान एकधाजरममृतमात्मानं कुरुते। ८ अथ द्विकलां ब्रह्मयमानॄहणां चो
पधाय। हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्निमम्पादधाति रूपमेवैतत्प्रजापतिर्हिरण्मयमेतत आत्मनोऽकुरु
तत घ्यदं तत तस्मास्मादिदमंत्यमात्मनो रूपं तस्मादाहुर्हिरण्मयः प्रजापतिरिति तथैवैतद्यजमानो
रूपमेव हिरण्मयमेतत आत्मनः कुरुते तघ्यदं तत तस्मास्मादिदमंत्यमात्मनो रूपं तस्मा पेवैतद्धिउ
यैवन हिरण्मयोऽग्निर्विदममुष्मिंल्लोके संभवतीत्येवाऽऽहुः। ९ तद्धैतच्छाण्डिल्यश्च साप्तरथवाहनिश्च॥

॥६॥

आचार्यांतेवासिनौ बूदाते रूपमेवास्यैतदिति ह स्माह शांडिल्यो लोमानीति स्मामरथ्यहितिः
॥१०॥ महोवाचाशांडिल्यो रूपं वाव लोमवद्रूपमलोमकं रूपमेवास्यैतदिति नद्वेत तथा यथा
तच्छांडिल्यऽ एवावमं चितेऽग्निः प्रणीयते प्रणीतां हूर्द्धं समिधऽ आहुतयऽ इति हूयंते ॥११॥ प्राणो
वै देवाऽ अन्नमदंत्यग्निर्हि देवानां प्राणस्तस्मात्प्राग्देवेभ्यो जुह्वति प्राणेन हि देवाऽ अन्नमदंत्यपाने
न मनुष्याऽ अन्नमदंतीति तस्मात्पश्चान्मनुष्येभ्योऽन्नं धीयते पानेन हि मनुष्याऽ अन्नमदंति ॥१२॥ तद्धाज्ञः
नवयस्तोऽग्निं चिस्थ्यामीयावद्यो वाऽ एष रूपं भवति योऽग्निं चिनुतऽ ईश्वरऽ आर्त्तिमार्तोस्तस्मान्नवयसो
ऽग्निं चिस्थ्यामीयादिति तद्वैकामयमेवैवं विस्थ्यामीयादग्नेर्वाऽ एष रूपं भवति योऽग्निं चिनुते सर्वं वाऽ इद
मग्नेरन्नं सर्वमिदमन्नमित्येवैवं विविद्यादिति तद्धाज्ञः ॥ किंतदग्नेः क्रियते येन यजमानः पुनर्मृ
त्युमपजयतीत्यग्निर्वाऽ एष देवता भवति योऽग्निं चिनुते मृत एवाऽ अग्निः श्रीर्देवाः श्रियं गच्छतिष

श्री

राम· ६

अग्निरहस्य
प०

५२

शौदेवायुशोहभवति यऽएवंवेद ।१४ ब्राह्मणं ४ सर्वेहवैते यज्ञायोयमग्निश्रितः । सयत्पशु
मालभते तदस्याधेयमथयदुखाऽसंभरति तान्यस्याधेयद्धवींष्यथयैद्वीन्ननेतदस्याग्निहो
त्रमथयेदीक्षितः समिधावादधाति तेऽस्याग्निहोत्राहुती ।१ तेवैसायंप्रातरादधाति । सायंप्रात
र्ह्यग्निहोत्राहुती जुहोति समानेन मंत्रेण समानेनहि मंत्रेणाग्निहोत्राहुती जुहोत्यथयदवनी
वाहनंवभस्मनश्चाप्यवहरति तौ दर्शपूर्णमासावथयज्जा गार्हपत्यं चिनोति तानि चातुर्मास्या
न्यथयद्गार्हपत्यादासर्वौषधान्नाऽऽहुत्योऽथयदूर्ध्वं सर्वौषधात्प्राचीनं चिनोति न्यस्मेप
पशुबंधायऽएवैतेषु यज्ञेषु विसृक्रमानुविसृक्रमायज्ञप्यंतदात्मस्तुं ।२ सोम्योध्वरः । अथ
मास्विति । यत्प्राचीनं सर्वेभ्यो राजसूयो द्वितीयाद्वाजपेयस्तृतीयाश्वमेधस्य तुर्थ्याग्निमयः पं

न

कं०१८७=प्रर्द्धपाठव

॥७॥ त्रमीयैष्टितं७ सामभिः परिगायन्ति तन्महाव्रतमथ यत्त्वोनातुः पुरस्ताज्जप्यं तच्छतरुद्रियं
वसोर्धारा महदुक्थमथ यद्धवं७ सामभ्यः प्रावीमंघमोर्धारायैवदेवतत्र होतुः पुरस्ताज्ज
प्यं तत्तदथ यद्धंवसोर्धारायै तेन ह मेधाः एतावंतो वै सर्वे यज्ञास्तानग्निनाप्नोति। १ अथातो
यज्ञवीर्याणामेव। मायंप्रातर्हवाऽमुष्मिंल्लोकेऽग्निहोत्रहुद्दशत्ताति तावती दत्तस्मिन्यज्ञः
7 कृ गर्दभा सेऽर्धमासे दर्शपूर्णमा~~सेदर्शपूर्णमासेदर्शपूर्णमा~~सयाजी चतुर्षु चतुर्षु मासेषु चा
तुर्मास्ययाजी षट्सु षट्सु पशुबन्धयाजी संवत्सरे सौमयाजी शते शते संवत्सरेष्वग्निचित्कामम सं
श्नातिकामन्नतद्वैत द्यावच्छत५ संवत्सरास्तावदमृतमनंतमपर्यंत७ सयो हैतदेवं वेदे य उ है
वास्यैतदमृतमनंतमपर्यंतं भवति तस्य यद्यपीषीकयेवोपहन्यात्तदेवास्यामृतमनंतमपर्यंतं शत
७

भवति ॥४॥ ब्राह्मणं ॥५॥ एकषष्ठितमोऽध्यायः॥ प्रजापतिः स्वर्गं लोकमाजिगां॰ सन्ना सर्वैर्वेपशावः प्र
जापतिः पुरुषोऽश्वो गौरविरजः स एतैरूपैर्नाशक्नोत्स एतं बृयो विधमात्मनः पश्यदग्निं तं व्यध
त्तस्मो नुपसमुह्यानुपाधायोदपिपतिषत्स नाशक्नोत्सः उपसमुह्योपाधायोदपतत्तस्मादप्येत
र्हि वृया॰ स्मियुदिवं पत्ताः उपसमुह्य तेवदापत्राणि विसृजंते योत्पतितुं॰ज्ञा [illegible] वंतिाः तं वाः अ
गुलिभिर्मिमीते। पुरुषो वै यज्ञस्तेन २८ सर्वंमितं तस्यैषा वमा श्रा यदंगुलयस्तु घास्या वमामा श्रा
ताम स्यतदाश्नोति तयैनं तन्मिमीते। २ चतुर्विंशत्यांगुलिभिर्मिमीते। चतुर्विं॰ शात्यक्षरा वै गाय
त्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनं तन्मिमीते। ३ स चतुरंगुलमेवोभयतो। तरतः
उपसमूहति। चतुरंगुलमुभयतो वाह्यतो मुहूहति तद्यावदेवोपसमूहति तावन्मुहूहति तन्नाहे

अग्नि[illegible]स्या॥

॥८॥

तद्यावद्देवो दूहति तावदुपसमूहति ॥

वातिरिच्यति नो कनीयः करोति तथा उ हास्य तथो न रस्य पन्नस्या ॥४॥ अथ निर्णामो पन्नयोः करोति ।
निर्णामो हि व्युयमः पन्नयोर्भवन्तो विहितीये विहितीये हि व्युयमः पन्नयोर्निर्णामो भवतो तरे विहिती
ये तरे हि विहितीये व्युयमः पन्नयोर्निर्णामो भवतः समवत्तसंयुलमेवउरस्मादुदूहति चत्तसंयुलं पश्चादु
पसमूहति तन्नाहैवातिरिच्यति नो कनीयः करोति ॥५॥ स तस्मिन्निर्णामे । एकामिष्टकामुपदधाति तद्वे
यं व्युयमः पततो निर्णामादेकारो[illegible]पशोते तं तत्करोति तथो ऽस्य ॥६॥ अथ च कोपन्नौ करोति ॥ ४ सो ऽस्मि
यमः पन्नौ भवतः समवत्तसंयुलमेव पश्चादुदूहति चत्तसंयुलं उरस्मादुपसमूहति तद्यावद्देवो दूहति ताव
दुपसमूहति तन्नाहैवातिरिच्यति नो कनीयः करोति ॥७॥ अथ रूपमुत्तमं करोति ॥ अथैष सर्वाभिः संचि
तस्तस्मिन्देवा ऽएतद्रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्रूपमुत्तमं दधाति स हैष प्रसृज्वालिखिता ऽइष्टका

॥स

४ अ

रामजी[illegible]

॥८॥

स१

करोति सहस्रमित्यालिखिताः सहस्रमित्यालिखिताः ।८ अथ पंचमीं चितिमुपधाय त्रेधाग्निं विमिमी
ते समं मध्यमे द्वितीये सहस्रं सहस्रमित्यालिखिताः ऽ इष्टका उपदधाति तद्यानीमानि त्रियुयसः ऽ एतं त्रिशीर्ष
ऽ आप्नुत्काहं तु निलोमानि तानि तत्करोति ।९ अथ सहस्रमित्यालिखिताः द्वितीये उपदधाति त
द्यानीमानि त्रय्यसोऽस्मिन्लोके त्रीणि लोमानि तानि तत्करोति ।१० अथ सहस्रमित्यालिखिताः उत्तर
तः उपदधाति तद्यानीमानि त्रयसः ऽन्तरस्तोके त्रीणि लोमानि तानि तत्करोति सहस्रेण सर्वं वै सह
स्रं ७ सर्वेणैवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति त्रिभिः सहस्रैः त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मि
न्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति ।११ ब्राह्मणं ।।६ यो वै तां त्वमञ्जरूपानेकं तु रूपं मकर्ष त्सु प्रजापतिरभवत्स प्र
जाः ऽ असृजत स प्रजाः सृष्ट्वोर्ध्वः उदक्रामत् सः ऽ एतं लोकमगच्छद्यत्रैष एतत्तपति नो ह तर्ह्यन्यः ऽ एतस्मा

रा.

१८

॥श्रीव
॥शाव
॥रामजी

॥८॥

पर

ददृश्यन्ति यः आसन्तं देवा यज्ञेनैव यज्ञमसृजन्त॥२ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा
ः इति यज्ञो वै यज्ञेन हि तं यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्निति ते हि धर्माः प्रथमे क्रियन्ते ते ह
नाकं महिमानः सचन्तेति स्वर्गो वै लोको नाको देवा महिमानस्ते देवाः स्वर्गलोकं समवयन्त यत्र समयज
न्तेति ते॥ यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवा इति प्राणा वै साध्या देवास्त ऽ एतमग्र ऽ एवमसाधयन्त तदेव पुरु
षं नस्त्र ऽऽ एवाप्येतर्हि साधयन्ति पश्चेदमन्यदभवत्स्त्रनच समस्मर्त्यस्य भुवनस्य स्रनेति पश्चाद्धि वेदमन्य
घद्धि यमासम किं चामृतं॥३ सुपर्णोः अंगमवितुर्गरुत्मा शम्भुर्वै जातः सुऽ अ अस्मास्तु धर्मेति प्रजाप X
X तिरस्तु यम्मीमित्येतत्॥४ सर्वे समस्त पुरुषो भवति समस्त पुरुषोऽस्य यत्पुरुषो यच्चत्वार ऽ आत्मानु यः पञ्चसु रामः
क्तानि चत्वारो हि तस्य पुरुषस्यात्मानु यः पञ्चसुक्तानि। पतं वा उज्ञा जना पुरुषेणाभिमीते। पुरुषो वैय ८

२ वैं सुपर्णो गरुत्मानेष सवितैतस्य प्रजापतिः २

।त्रयुदेवेमिमीत॥ एतस्यैवाप्त्यै॥ पत्नी॥ आयावाऽइयंवेदि॥ ॥धस्याएषावेदेर्मात्रासदेवयजनमथवस्मावसवेयाहाराप्लीशालं प्रपद्यगार्हपत्याद्धोदद्मावोहातिः॥
हपत्यस्योद्दनात्समप्रावःप्रक्रमान्प्रक्रामति ततः प्रावेयामं विमिमीते तस्य मध्यऽआहवनीयायेदत्ताचोऽनिमित्त ॥ द्योवामस्य जीन्मावः प्रक्रमान्प्रक्रामति सबद्धतः॥ १
लेवाऽएतेमव्यामेकादशाःप्रक्रमाःअन्तरा वेद्यन्तं च गार्हपत्यं चैकादशाक्षरा त्रिष्टुब्वज्रस्त्रिष्टुब्वीर्यं त्रिष्टुब्वज्र एवैतद्वीर्यं यजमानः पुरस्ताद्धत्ते पुरस्ताद्धत्ते ॥ ८ ॥ स
नाप्राञ्चं प्रहरति॥ सैवावेदेर्मात्रा ॥ एतस्यैवेयानेदेवानां दिशा यजनंयन्तथ यएष व्यामः साग्ना रूपं सामस्याग्नेरेतस्यैवे यानेदे वाग्नाहपत्यं शाजनता
ज्ञस्रेनेद ८ सर्वमितं तस्येषा परमामात्रा यदुग्धाऽस्वधास्य परमामात्रा नास्येतद्दात्मेति तयेनं तमि
मीते तत्रोपयत्नुपदेन। मुष्टितो भवमिति तत्परिश्रिश्रिराप्नोति तस्मादु बाह्येनेवते त्वां परिश्रिस्यः स्वेने
ता॥ ६ अथ पत्न्योरत्नीः उपादधाति। पत्न्यो सर्वा वीर्यं दधाति बाहवे पत्नो वा जम्पा पुत्रवाः अत्र मघते
त्रायेवतमवकाशं करोति तद्य त्पत्न्योरत्नीः उपादधात्यपरात्रि मात्राथ्य नमयते॥ १ शतपर२००श्री
यद्युच्छेवितस्ति उपादधाति। प्रतिष्ठा यान्त वीर्यं दधाति यति ष्ठावे पुरुष ७ हस्तो वितस्ति ईस्ते नवा
श्च न मघते त्रायेवतमवकाशं करोति तद्य द्युच्छे वितस्ति मुपादधात्यन्न ऽ एवैनं तत्प्रतिष्ठापयति
तद्य तत्र क्रनीयः उपादधात्युन्नेर्ह्ये वैनं तत्प्रतिष्ठापयत्यथो ऽ एतावद्वा [illegible] × ३
पुरुषोत्येति प्राञ्जो वै पुरुषो लोमत्वचा ८ समस्थि मज्जा प्राणो ऽ यं वै दिश्यत्र तस्यो दिशः आत्मा पञ्च
म्येवृमेष समविधः एतया वै या संपद्यते। तद्वैको उत्तरार्द्धे विधा विधास्यन्तः एतांश्च प्रक्रमान्नेतं
य
नेत्रार्हपत्यस्याहवनीयं॥ ३ सवेद्यन्तान्॥ वृत्रिंशत्प्रक्रमास्ता वीद्ये दिं विमिमीते त्रिंशत्तपश्चात्तिरश्ची चतुर्विंशतिं पुरस्तात्तन्न चतिः
षान चतिप्रक्रमाणि दिस्तस्याः॥ ७ सप्तविधमग्निं [illegible] कथमसप्तविधः स्तयावेद्यामपद्यत इति दशवाऽइमे पुरुषे
प्राणाः सत्वा वंगानि आपञ्चदशाग्ने वद्वितीयस्त्रयोदशीत्येवं सुपुरुषे पुरथैकः॥ पं[illegible] २

×

अग्र
नीसं
नि० १
रो ८
१०
८३
॥१०॥
10

न्वयाम मनुवर्धयेति यो निमनुवर्द्धयामः इति न तथा कुर्यान्नवै जातं गर्भं यो निरनुवर्द्धते यावद्वाव
योनावन्तर्गर्भो भवति तावद्देव यो पि वर्द्धते एतावद्वा अत्र गर्भस्य वृद्धिः इति ये ह तथा कुर्वं
ति एतं ह ते पितरं प्रजापतिं संपदश्चावयन्ति ते इह पापीयांसो भवन्ति पितरं हि प्रजाप
तिं संपदश्चावयन्ति सा या वस्येवास मविधस्य वेदिस्तावती चतुर्दश हृत्वः एकशतविधस्य वेदि
र्विमिमीते ।७ अथ षड्विंशत्कमाकं रज्जुं विमिमीते । तां सप्तधा समस्यति तस्यै त्रीन्भागान्प्रवृ
द्धाति तिरः सृजति चतुरः ।८ अथ त्रिंशत्कमां विमिमीते । तां सप्तधा समस्यति तस्यै त्रीन्भागा
न्प्राक्तुपदधाति निः सृजति चतुरः ।९ अथ चतुर्विंशतिक्रमां विमिमीते तां सप्तधा समस्यति
तस्यै त्रीन्भागान्प्रत्यक्तुपदधाति निःसृजति चतुरः इति नु वेदि विमानं ।१० अथ यावद्विधो ऽग्नि
र्यो विंशतिः सा वः पुरुषाः अष्टाविंशति स्त्रिर्वितः सः आत्मा वत्रुईशपुरुषा दक्षिणः पक्षः

च ३
राम
१०

तुर्दशोत्तरस्य चतुर्दश पुरुषं चतुर्दशारत्नीं द्वित्रिलोपवत्ऽउपदधाति चतुर्दशोत्तरे चतुर्दश वितस्तीः
पुरुषं इति न्यष्टम वतेः पुरुषासां मात्रा साधिमानं ॥११ अथ विपुरुषार्द्धं मिमीते ॥ऽसमधा
समस्यति तस्य चतुरो भागान्नात्मन्नुपदधाति त्रीन्यत्र पुरुषे ॥१२ अथारत्निमात्रीं मिमीते ॥ऽ
समधा समस्यति तस्य त्रीन्भागान् द्वित्रिलोपवत्ऽउपदधाति त्रीनेवोत्तरेणिः स्वजनत्विवक्षः ॥१३ अथ
वितस्तिमात्रीं मिमीते ॥ऽसमधा समस्यति तस्य त्रीन्भागान्पुच्छऽउपदधाति निः स्वजनत्वित
रऽ एवमेवऽ एकशतविधं एतया द्वेधा संपद्यते ॥१४ तदाहुः ॥ यच्चतुर्दशपुरुषाऽ अतिरिक्तिक
थमेते संपन्नेन चवन्तऽ इति यावान्ऽ एतस्य समस्य पुरुषस्य संपत्तैवैतेषांऽ सर्वेषांऽ सेवतः ॥१५
अग्नेःऽ अग्नः प्रजापतिरेवात्मानं विधायतस्य यत्रयत्र न्यूनमासीत्तदेतैः समानास्य तत्तेनोऽ
एनापि संपन्नःऽ इति ॥१६ एकैकऽ एकविंशस्य थमं ह्विदधत्यथैकोत्तरमापरिमितविधानतया

पृ ७

नं१

॥११॥ ऊर्ध्वो ऽथ १७ सप्तविधो वा अग्रे प्रजापतिरसृज्यत । स आत्मानं विदधान ऐत्स एकशतवि-

धेऽतिष्ठत सप्तविधो वीर्यवान्ँ सप्तविधा विधन्तः एतद्ध स पितरं प्रजापतिं विच्छिन्नन्ति स रसाप

पीयान्भवति यथाश्रेयान्सह तथा हि समिता अथ य एकशतविधमतिविधत्ते स्मात्सर्वस्माद्बहि-

र्धा निष्पद्यते सर्वं ह्येतत्प्रजापतिं तस्मादु सप्तविधमेव प्रथमं विदधीतार्थेकोत्तरमेकशत

तं प्रजापतिं विच्छिन्दन्ति नोऽस्मात्सर्वस्माद्बहिर्धा निष्पद्यते । १८ ब्राह्मणं ॥८ संवत्सरो वै प्रजा-

पतिः । अग्निरु सर्वे कामाः सोऽयं संवत्सरः प्रजापतिरकामयतात्मन्सर्वान्कामानात्मन्नभिसं-

विन्दीयेति स एकशतधात्मानं व्यधत्त स एकशतधात्मानं विधायात्मन्सर्वान्कामानात्म- ॥११॥

८ स न्नभिसमविन्दत सर्वे कामाः अभवत्तस्मान्नकश्चन बहिर्धा कामोऽभवत्तस्मादाहुः संवत्सरः स

सर्वे कामा इति न ह संवत्सरात्कश्चन बहिर्धा कामोऽस्ति । १ तथैवैतद्यजमानः एकशतधात्मा- १

विधाद्येकशतविधं तु नातिविदधीत नाहैतं पि ४

दृ५

नं विधा॒याग्नि॑ऽसर्वा॑ का॒माना॒त्मानमभिसं॑विन्दते सस॒र्वे का॒मा भवति॒ तस्मा त्वेकश॒तनुबहि
र्वका॒मो भवति।२ स वः॒ सं॑वत्स॒रो सो॒मऽ आदि॒त्यः।स॒ऽ एषऽ एकशतविध॒स्त॒स्याऽ रश्म॒
यः शतं॒ विधा॒ऽ एष॒ऽ एवैकशततमो॒ य॒ऽ एष त॒पत्यस्मिं॑ स॒र्वस्मिं॑ प्रतिष्ठितस्त॒थ्यै॑वैतद्य॒जमा
न॒ एकशत॒धात्मा॒नं॑ विधायास्मिन्स॒र्वस्मिन्प्र॒तितिष्ठति।३ स॒ यथावाऽ एकशतविधः स॒प्तवि
धमभिसं॑पद्यतऽ एकशतधा वा॒ऽ असा॒वादित्यो॒ विहितः सप्तसु देवलोके॒षु प्र॒तिष्ठितः सप्त वै दे
वलोकाश्च॒तस्रो दि॒शस्त्र॒य इ॒मे लो॒काः ऽ एते वै॒ सप्त देवलोकास्ते॒षु प्र॒तितिष्ठति तस्त॒थ्यै॑वैतद्य॒जमा
नऽ एकश॒त॒धात्मा॒नं विधा॒य सप्त॒सु देवलोके॒षु प्र॒तितिष्ठति।४ स वै वैकशतविधः। स स॒प्तवि
धमभिसं॑पद्यत॒ऽ एकशतधा वा॒ऽ असा॒वादित्यो॒ विहितः सप्तस्वृ॒तुषु॒ सप्तसु स्तो॒मेषु सप्त॒सु पृष्ठे
षु सप्त॒सु छन्दःसु सप्तसु प्रा॒णेषु सप्त॒सु दि॒क्षु प्रतिष्ठितस्त॒थ्यै॑वैतद्य॒जमान॒ऽ एकश॒तधा॒त्मा॒

नं वि

॥१२॥ ध्यायेत तस्मिं त्सर्वस्मिन्प्रतितिष्ठति पयुष्वेवैकशतविधः सप्तविधमभिसंपद्यत ऽ एकशतविधा
वा ऽ श्वमेधादिषो विहितः समानान्तरे ब्रह्मन्प्रतिष्ठितः समानान्तरं वै ब्रह्मणि त्येकमन्तं ब्रह्म
इति देवमानुषे विवे ऽ ष्टु य यद्दतोन्य ब्रह्मैवत यत्तरं वै ब्रह्मतद्देत सर्व ऽ समानान्तरं ब्रह्मतस्मिं
प्रतितिष्ठितस्त्र येवैतद्यजमान ऽ एकशतधात्मानं विधाय समानान्तरे ब्रह्मन्प्रतितिष्ठतितद्
तस्मादु सप्तभिः सप्तभिः परिश्रयंति। तस्मादेशतविधः सप्तविधमभिसंपद्यते यद्वेव सप्तविधः
एकशतविधमभिसंपद्यते। ऽ सप्तविधो वा ऽ ग्रे प्रजापतिरसृज्यत। स ऽ एतमेकशतमात्मा
नं विहितमपश्यत्साप्तपुरुषंप्राशादिष्टकाः पंचाशद्यजुष्मत्यः सुपितृष्ठत ऽ सौदनं चसूददे
हा श्वैकशततमेतत्समान ऽ मादयित्वा हित्वेहाधियुदतिम ऽ एते नैकशतविधेनात्म
नेमं जितिमजयदिमां व्याप्तिं व्याश्नुत तथैवैतद्यजमान ऽ एतेनैकशतविधेनात्मनेमां जितिं राम १२

ती मां यष्टिं यस्तुत ऽ एवमुस्मसप्तविध ऽ एकशतविधमभिसंपद्यते स ऽ एवैकशतविधः
सप्तविधोयुः सप्तविधः स्म ऽ एकशतविधं ऽ इति नु द्विधानां ॥ ब्राह्मणं ॥ ८ ॥ प्रथमः प्रपाठकः
ततः ॥ कण्डिका ॥ ५ ॥ अथातश्चयनस्यैव वाग्यंतरोपसदो विनोद्येत द्वे देवा ऽ अविमयुर्
इमामिह रक्षाः सिना ष्ट्वा न हन्मुरितित ऽ एताः पुरोपश्यन्नुपसद ऽ इमानेव लोकान्
वेलोकाः पुरस्ताः प्रापद्यन्त ताः प्रपद्याभयेनाष्ट्रं ऽ एतमात्मानं समस्कुर्वत तथैवैतद्यज
मानः ऽ एताः पुरः प्रपद्याभयेनाष्ट्रं ऽ एतमात्मानं संस्कुरुते ॥ १४ ॥ द्वे वा तरोपसदो विनोद्येत प
[redacted] त द्वे देवा ऽ अविमयुर्द्वेत ऽ इमामि
हरक्षाः सिनाष्ट्रा न हन्मुरितित ऽ एता ब्रह्मानपश्यन्नुपसदो ब्रह्मावा ऽ उपसदस्तानाप
तता प्रपद्याभयेनाष्ट्रं ऽ एतमात्मानं समस्कुर्वत तथैवैतद्यजमानः ऽ एता ब्रह्मान्प्रपद्याभये

नाङ्गुऽ एतमात्मानꣳ संस्कुरुते ।२ एतदु ह स्म यद्धोतपः । यदुपसदस्तपो वा ऽ उपसदस्तपसा ह्येत
पसिसीयते तस्मान्नापश्रित स्याद्यावदेवोपसद्भिश्चरन्ति तावत्सत्रवर्ष्येण्णा संवत्सरमेवोपस
द्भिश्चरन्ति संवत्सरं सवर्ष्येण्णा ।३ अहोरात्राणि वा ऽ उपसदः । आदित्यः सवर्ष्योऽमुं तदादित्य
महोरात्रेषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेषोऽहोरात्रेषु प्रतिष्ठितः ।४ अथ यदि चतुर्विꣳशतिः ।
तुर्विꣳशतिर्वै ऽ अर्धमासा ऽ अर्धमासा ऽ उपसद ऽ आदित्यः सवर्ष्योऽमुं तदादित्यमर्ध
षु प्रतिष्ठापयति तस्मादेषोऽर्धमासेषु प्रतिष्ठितः ।५ अथ यदि द्वादश द्वादश वै मासा
ऽ उपसद ऽ आदित्यः सवर्ष्योऽमुं तदादित्यं मासेषु प्रतिष्ठापयति [illegible]मादेष मासेषु प्र
तः ।६ अथ यदि षट् षड्वा ऽ ऋतव ऽ ऋतव ऽ उपसद ऽ आदित्यः स[illegible]र्ष्योऽमुं तदादित्य
प्रतिष्ठापयति तस्मादेष ऋतुषु प्रतिष्ठितः ।७ अथ यदि तिस्रः । त्रयो वा ऽ इमे लोका १३

३ यावान्चासंतिकः सृतोकामस्सं २ स्तोकेषु १ ता २

इमे लोकाः उपसदः । आदित्यः प्रवर्ग्योमुं तदादित्यमेवैषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेष एषु लोकेषु प्रतिष्ठि
तः ॥ ८ ॥ अथातस्त्रितिपुरीषाणामेव नुमीमांसा । मासं प्रथमा चितिर्मासं पुरीषमेतावान्वा सांति
कः सृतोकामस्य तत्सर्वमात्मानमभिसंचिनुते ॥ ९ ॥ मासं द्वितीया । मासं पुरीषमेतावान्वाग्रेष्म
ः सृतौकामस्य यावान्ग्रेष्मः सृतौकामस्य तत्सर्वमात्मानमभिसंचिनुते ॥ १० ॥ मासं तृतीया ।
मासं पुरीषमेतावान्वार्षिकः सृतौकामस्य यावान्वार्षिकः सृतौकामस्य तत्सर्वमात्मानमभि
संचिनुते ॥ ११ ॥ मासं चतुर्थी । मासं पुरीषमेतावान्वै शारदः सृतौकामस्य यावान्वै शारदः सृतौका
मस्य तत्सर्वमात्मानमभिसंचिनुते ॥ १२ ॥ अथ पंचम्यै चितेः । असपत्नाधिराजश्च प्रथमा ह
परधाति स्तोमभागाः एकैकाम तस्रंताः सके त्सादयति स तत्त्वहदशोहसापिविवद तिन्दनी
मामसः स्तोमभागा पुरीषमभिहरंत्येतावान्हेमंतिकः सृतौकामस्य यावान्हेमंतिकः सृतौ

१२ कामस्स्यात्तं सर्वमाप्त्वा नमामभिसंचित्तते ॥१३॥ मासाः ॥६॥ षष्ठी । मासं षुरीषमेतावान्स्वै छेशिरः उत्तो
(१९४) कामस्स्याद्यावांछेशिर उत्तो कामस्स्यात्तं सर्वमाप्त्वा नमामभिसंचित्तते ॥ एतावान्वै षाड्दशसु
मासेषु कामः षड्ढूतुषु तद्यावान्वा द्वादशसु मासेषु कामः षड्ढूतुषु तं तं सर्वमाप्त्वा नमा
मिसंचित्तते ॥१४॥ अथ त्रीण्यहान्युपानियंति यदहः शतरुद्रियं जुह्वोति यदहस्स्यवर्त्त
14 यो यदहः प्रसुतस्यघ्नेषु हः सूपसदावुरंति तानि तस्मै मासस्याहोरात्राण्येव षट्सु त्व
णातुउतस्मिन्न्ताबादित्यं प्रतिष्ठापयत्येतावान्वै त्रयोदशसु मासेषु कामः समस्तह्नतुषु
यावां त्रयोदशसु मासेषु कामः समस्तद्वृतुषु तंतं सर्वमाप्त्वा नमामभिसंचित्तते ॥१५॥ सर्वं
वस्सर्वमाप्नोति यदिमं संवत्सरं नशक्रुयाद्विश्वजिता सर्वपृष्ठेनातिरात्रेणेतस्मिन्सर्वं वेद सूत्र
संदध्यात्सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्ठोतिरात्रः सर्वं वेदस ॥ सर्वमेकशतविधः सर्वेणैव तत्सर्वं राम- १५
२ संत्रस्तुतः स्यात् ॥ सर्वं वै संवत्सरः सर्वमेकशतविधः सर्वेणैव तत्सर्व २ ॥ २॥

प्रश्नीरसकाट

माप्नोति ॥ १६ ब्राह्मणं १ संवत्सरो वै प्रजापतिरेकशतविधः । तस्याहोरात्राण्यर्द्धमासा
मासा ऋतवः षष्टिर्मासस्याहोरात्राणि मासि वै संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्यन्ते चतुर्विं
शतिरर्द्धमासास्त्रयोदश मासास्त्रय ऋतवस्ताः शतविधाः संवत्सर एवैकशततमो ऽधि
या १ स ऋतुभिरेव सप्तविधः षडृतवः संवत्सर एव सप्तमी विधा तस्यैतस्य संवत्सरस्यै
तत्तेजो य एष तपति तस्याग्रमयः शतविधा मण्डलमेवैकशततमी विधा । २ स दिग्भिरेव
सप्तविधः । वेद्या प्राच्यां दिशि रश्मयः सैका विधा यद्दक्षिणायां सैका यत्प्रतीच्यां सैका
यदुदीच्यां सैका यदूर्ध्वायां सैका यदर्वाच्यां सैका मण्डलमेव सप्तमी विधा ३ तस्यैतस्य
रश्मयो महोलोकाः । अथ यदेतदेकशतविधमेतदेवास्य परं रश्मितः परं यदेतदेतदेव तदविं
दुम्प्यते ४ तदेतद्वसुविचक्षणं रायं मन्येषु सवितारमभिरक्षन्प्रजाभ्यो विभजन्प्रथोऽषधीभ्यो पि

शां व° १५

वनस्पतिभ्यो ऽस्य ऽइव हव्यैकाप्य: श्रयुच्छतिकनीय ऽइवैकाभ्यस्तघाभ्यो ऽस्य: श्रयुच्छतिता
ज्योक्कामो जीवं तिस्माध्य: कनीय: कनीयस्मा: ।५ तदेतद्वाभ्युक्तं । विभक्तारं ८ हवामहे वसो
श्चित्रस्य राधस: । सवितारं नृचक्षसमिति तदेतत्सर्वमायुर्दीर्घमनंतं ८ हितयुदिहमायु
र्दीर्घत ऽश्रायुरस्तु सर्वमायुरिहीत्येषतेलोक ऽएतत्ते श्चिति हैवैतता । दपुरुषंतो हा
वदति । तदेतदेकशतविधेनवैवा सर्व्य ऽआतो युतयावाय ऽएकैकशतविधंविद्वेतेयावा
शतं वर्षाणि जीवति स हैवैतदमृतमाप्नोति तस्माद्यु चैतुविन्द्युर्वेन लोकयाऽशतायुते ते का
ञस्तस्मादु हनुवराणुष: स्वकामी ब्रुयादलोकपु ८ है त ऽउवाव लोकायदहोरात्राण्यर्द्धमासा
मासा ऽऋतवः संवत्सर: ।७ तुघेद्वीभ्विं ८ शोपुवर्षेभुपर्युति । [redacted] ऽअहोरात्रेषु तेलोक: । ष सज्यंते यमेपरोब्विं ८ शो ष्वद्वांकाल्वाणि ८

राम

२१९

१५

शेषवर्षमासेषु तेषु च परश्चत्वारिं॰ शेषवर्षाकृषष्टेषु मासेषु तेषु चैव परः षष्टेषु वर्षाग शीति
रा ष्टतु ष्टते च वै परो शीति ष्ववाकृ शतेषु संवत्सरे तेषु च ऽ एवं शतं वर्षाणि मोवाह्नया ॰
स्मि जीवति सहैवैतदमृतमाप्नोति ॥८ बकुमिहैवैष शैला एकमहरेकागन्निर्मितासषु ऽ
एवैक शतविधं विधत्ते योवा शतं वर्षाणि जीवति सहैवैतदसृतमाप्नोत्येषवा ऽ एक
शतविधं विधत्ते षु ऽ एन ॰ संवत्सरं विभर्त्ति तस्मादेनं ॰ संवत्सरभृतमेवसिंचीते तं ये दे
वता ॥९ स्मृयाविषयज्ञं वाचा नूम्नैकशतसुहा रूपेषाम्निमिमीते सविधैकशतविधः सचिति
भिरेव समविधः षड्वृतयस्त्यास्थितयो भिरेव समता मी विधा ॥१० स ऽ उवाच ऽ ष्टकेक शतविधा
यः पंचाशत्प्रथमा ऽ दृष्टकापश्चोनमापना: शतं विधा ऽ अथ षा ऽ एतं हं तरेणेष्टका ऽ उपधी म
यते ते सवैक शततमी विधा ॥११ स ऽ उ ऽ एव यजुस्तेजाः यजुरेक शतविधो वा निर्पचाशत्य राम-

१६

यमानि यजूंषि यानि विंशतिर्मिताः शतं विधाः ऽअथ यान्येतदन्तरेण यजूंषि क्रियन्ते
सैवैकशततमो विधे वसत्सप्तविधः ऽएकशतविधो भवति स यः शतायुतायां कामो यः ऽ २
एकशतविधे सप्तविधेन हैव तमेवं विदाप्नोति ॥१२॥ एवं वाव सर्वे यज्ञाः । एकशतविधाः ऽ
अग्निहोत्रादृग्भिर्यजुर्भिः पदैरक्षरैः कर्मभिः सामभिः स यः शतायुतायां कामो यः ऽ एक रा०म०
शतविधे यज्ञेः सप्तविधे यज्ञेन यज्ञेन हैव तमेवं विदाप्नोति ऽ एवाधियज्ञं ॥१३॥ अथाध्यात्मं
पुंवमंस्थ तद्विंधाः ऽ अङ्गुलयो द्वे कल्क्षी द्यूर ऽ सफलकं चाक्षतस्र च विंऽ शतिरेवानिसा
नीतरात्संपगानिताः शतं विधाः । आत्मैवैकशततमो विधो ह्यु ऽ स सप्तविधतायै ॥१४॥ स ऽ उ ऽ एव
प्राणतेजाः । प्राणैकशतविधोऽन्नं ... हि प्राणः स यः शतायुतायां कामो यः ऽ एकशत राम०
विधे यज्ञः सप्तविधेयः सर्वं ... याहैव तमेवं विदाप्नोति सर्वो ह वा ऽ एष आत्मा न ऽ संपन्नं १६

१६

16

त्विदेऽशपत्नीति वा ऽ इमानि पंचविधानि । संवत्सरोऽग्निः पुरुषस्तेषां पंचविधा ऽ अन्नं पानं श्री
र्ज्योतिरमृतं यदेव संवत्सरेऽन्नं तदन्नं या ऽ आपस्तत्पानं रात्रिरेव श्रीः श्रियां हैतच्छयाना ऽ स
र्वाणि भूतानि संवसन्त्यहर्ज्योतिरादित्योऽमृतमित्यधिदेवतं ॥१६॥ अथाधियज्ञं । यदेवाग्नाव
न्नमुपधीयते तदन्नं या ऽ आपस्तत्पानं परिश्रित ऽ एव श्रीस्तद्धि श्रियो रूपं यजुष्मत्यो
ज्योतिस्तद्धि ज्योतीरूपमग्निरमृतं तद्ध्यादित्यस्य रूपमित्येव ऽ एवाधियज्ञं ॥१७॥ अथाध्यात्मं
यदेव पुरुषेऽन्नं तदन्नं या ऽ आपस्तत्पानमस्थीन्येव श्रीस्तद्धि परिश्रितां रूपं मज्जानो ज्योति
स्तद्धि यजुष्मतीनां रूपं प्राणोऽमृतं तद्ध्यग्ने रूपं प्राणोऽग्निः प्राणोऽमृतमित्येवा ऽ अध्या ॥१८॥ अ
न्नाद्धा ऽ अशनाया निवर्त्तते । पानात्पिपासा श्रियै पाप्मा ज्योतिषस्तमोऽमृतान्मृत्युर्निह वा ऽ अ
स्मादेतानि सर्वाणि वर्जन्तेऽप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति य ऽ एवं वेदैतदेतदमृतमित्येवामु

१७

त्रोपासीतायुरितीह स्माह । इति हैक ऽउपासते प्राणोग्निः प्राणो मृतमिति वदंतो न तथा वि
द्यादेकं वेव तत्प्राणं संतनेद्विषया मत्तं पुरुषो न मुध्यादिति ह स्मा पियन्तु षामस्कं तस्मादेनदस्मृत
मित्येवामुत्रोपासीतायुरिती ह तत्थो ह स्मर्मद्वमा श्वरेति ॥ २९ ॥ ब्राह्मणं ॥ २ ॥ वाष ष्ठितमो ध्यायः ॥ द्वितीया
प्राणो गायत्री । चक्षुरुष्णिग्वागनुष्टुम्मनो बृहती श्रोत्रं पंक्तिर्य ऽएवायं प्रजननः प्राण ऽएष ध्यायः ।
त्रिष्टुबथ योयमवाङ्प्राण ऽएष जगती तानि वा ऽएतानि सप्त छंदांसि रत्न नरांण्यभी
क्रियंते ॥ १ ॥ प्राणो गायत्रीति । तस्य ऽएव प्राणस्य महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रं प्राणस्यैवैतद्वी
र्यं पुरुषस्य विन्वतः प्राण ऽउत्क्रामेत् तत ऽएवैषो ऽग्निर्नुवीयेत नैतेवास्य रूपेण सहस्रमेव गा नै३
यत्रीः संचिता भवति ॥ २ ॥ चक्षुरुष्णिगिति । तस्य ऽएव चक्षुषो महिमा यद्वीर्यं तदेतत्सहस्रं चक्षुष
ऽएवैतद्वीर्यं पुरुषस्य विन्वतश्चक्षुरुत्क्रामेत् तत ऽएवैषो ऽग्निर्नुवीयेत नैतेवास्य रूपेण सहस्रमेव राम· १७

नै॥२॥

ऽनुष्टुभः संचितो भवति । ३ वागनुष्टुबिति । तस्या एव वाचो महिमानमवधीर्यं तदेतत्सहस्रं वाचः । एवं
तद्वीर्यं यश्चक्षस्य विन्वतो वागुत्क्रा [redacted] मेतु तः एवं सोऽग्नि
र्वीर्येण तेनैवास्य रूपेण सहस्रमेषोऽनुष्टुभः संचितो भवति । ४ मनो बृहतीति । तस्य एव मनसो म
हिमानमवधीर्यं तदेतत्सहस्रं मनसः एवं तद्वीर्यं यश्चक्षस्य विन्वतो मनः उत्क्रामेतु तः एवं सोऽग्निर्
वीर्येण तेनैवास्य रूपेण सहस्रं ते बृहतीः संचितो भवति । ५ श्रोत्रं पङ्क्तिरिति । तस्य एव श्रोत्रस्य महि
मानमवधीर्यं तदेतत्सहस्रं श्रोत्रस्यैवं तद्वीर्यं यश्चक्षस्य विन्वतः श्रोत्रमुत्क्रामेतु तः एवं सोऽग्निर्वी
र्येणैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष पङ्क्तीः संचितो भवति । ६ यः एवायं प्रजननः प्राणः । एष विराडि
ति तस्य एवैतस्य प्राणस्य महिमानमवधीर्यं तदेतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्य वीर्यं यश्चक्षस्य विन्व
एष प्राणः उत्क्रामेतु तः एवं सोऽग्निर्वीर्येण तेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष विराजः संचितो भवति ७ ॥

तैप

अथैषो यमेवा प्राणः। एष जगती तिनिद्यः ऽ एवैतस्य प्राणस्य महिमायद्वीर्यं तदेतत्स हस्रपतस्यैवेत
त्माणस्य वीर्यं यच्च स्यचिन्वत ऽ एष प्राणः ऽ आलुभ्येत्नुत ऽ एवैषो मिर्नचीये तैनेवास्य हृदेतास
ह स्रमेषु जगतीः संचितो भवति। ८ तानि वा ऽ एतानि सप्तकं दाङ्गसि चतुरुत्न सुणपन्योन्यस्मिन्नति
घितानि समे मेरुषु प्राणाः ऽ अन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठिता सयावेतमेकं द्वि छंदस्माणाणामन्वाह छंदः सप्त
दसो हैवास्यैसो स्वको भवति स्तुतो वा शस्त्रो वो पहितो वा। ९ ब्राह्मणं। २ तदाहुः। किं छंदः। का देव
ता शिरः ऽ इति गायत्री छंदो ऽग्निर्देवता शिरः। १ किं छंदः। का देवता ग्रीवा इत्युष्णिक् छंदः सवि
ता देवता ग्रीवाः। २ किं छंदः। का देवता नूकमिति बृहती छंदो बृहस्पतिर्देवता नूकं। ३ किं छंदः
। का देवता पक्षाविति बृहद्रथंतरे छंदो द्यावापृथिवी देवते पक्षौ। ४ किं छंदः। का देवता मध्य
मिति त्रिष्टुछंदः इन्द्रो देवता मध्यं। ५ किं छंदः। का देवता श्रोणी ऽ इति जगती छंदः आदित्यो देवता

प्राठकः ॥
त्रि का ५५

ओमीति ह्। किं छंदः। का देवता यस्मादिदं प्राणाद्रेतः सिच्यत इत्यति छंदः स्कंदः प्रजापतिर्दे
वता ८ किं छंदः। का देवता योयमवाङ्प्राणः इति यज्ञायज्ञियं छंदो वैश्वानरो देवता ९ किं छं
दः। का देवता हृ इत्यनुष्टुप् छंदो विश्वेदेवा देवता ह्८ ९ किं छंदः। का देवता श्रीवृता वितिपंक्तिश्छं
दो मरुतो देवता श्रीवृतो। १० किं छंदः। का देवता प्रतिष्ठ इति द्विपदा छंदो विष्णुर्देवता प्रतिष्ठ
ा। किं छंदः। का देवता प्राणाः इति त्रिष्टुप् छंदो वायुर्देवता प्राणाः। ११ किं छंदः। का देवता न
तिरिक्तानीति न्यस्ताक्षरा छंदः आपो देवता नातिरिक्तानि सिषाम विद्येवेतन्मयो ह वैवं तद्वे
ना एतस्मात् स्थानमभिसं भवति न ह्यान्या लोकता या आशीरस्मि। १२ ब्राह्मणं। ४ धीरो ह सा
त पर्णयः। महाशालं जाबालमुच्चा स्मसादत ८ होवाच किं मा विद्वाननुपोदसद इत्यपिश्चेवे

१८
१६ तिकमग्निंवेत्थेतिवाचमितियस्तमग्निंवेदकिंऽसभवतीतिवाग्मीभवतीतिहोवाचनैनंवाग्जहा
तीति।१ वेत्थाग्निमितिहोवाच।किमेवमाविद्वानुपासदऽ इत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेतिचक्षु
रितियस्तमग्निंवेदकिंऽसभवतीतिचक्षुष्मान्भवतीतिहोवाचनैनंचक्षुर्जहातीति।२ वेत्थाग्नि
मितिहोवाच।किमेवमाविद्वानुपासदऽ इत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेतिमनऽ इतियस्तमग्निंवेदकिंऽ
सभवतीतिमनस्वीभवतीतिहोवाचनैनंमनोजहातीति।३ वेत्थाग्निमितिहोवाच।किमेवमावि
द्वानुपासदस्इत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेतिश्रोत्रमितियस्तमग्निंवेदकिंऽसभवतीतिश्रोत्रवा
न्भवतीतिहोवाचनैनंश्रोत्रंजहातीति।४ वेत्थाग्निमितिहोवाच।किमेवमाविद्वानुपासद
ऽइत्यग्निंवेदेतिकमग्निंवेत्थेतियऽ एतत्सर्वमग्निंसंवेदेतितुष्णींहासऽ अपावसदथ हैथी राम
गे १८

हिंसोऽहमस्मीति । ५ स होवाच । प्राणो वाव संवर्गः स यदा वै पुरुषः स्वपिति प्राणं तर्हि वागप्ये-
त्येति प्राणं चक्षुः प्राणं मनः प्राणं श्रोत्रं स यदा प्रबुध्यते प्राणादेवाधि पुनर्जायन्त इत्यध्यात्मं
६ अथाधिदैवतं । या वै सा वागग्निरेव स यत्तच्चक्षुरसौ स आदित्यो यत्तन्मन एष स चन्द्रमा
यत्तच्छ्रोत्रं दिशः एव तदथ यः स प्राणोऽयमेव स वायुर्योऽयं पवते । ७ स यदा वा अग्निरनुगच्छ-
ति वायुं तर्ह्यनूद्वाति तस्मादेनमुदवासीदित्याहुर्वायुं ह्यनूद्वाति यदादित्योऽस्तमेति वा-
युं तर्हि प्रविशति वायुं चन्द्रमा वायौ दिशः प्रतिष्ठिता वायोरेवाधि पुनर्जायन्ते स य एवंविद
स्माल्लोकात्प्रैति वाचैवाग्निमप्येति चक्षुषादित्यं मनसा चन्द्रं श्रोत्रेण दिशः प्राणेन वायुं
स एतन्मयः एव भूत्वैतासां देवतानां यां यां कामयते सा भूत्वेलयति । ८ ब्राह्मणं । ५ श्लोके

॥२०॥

भवानीराम

20

नुहीरुणो यः। मन्यमानः ऽश्वासतं हपितो वा चकार इति ज्योद्यथाः ऽ इति मुहो ना चाधुन्वेव मे ब्रैया

वमन्यो होतेति तं ह पप्रच्छ वेत्थ ब्राह्मणे ब्रैयावमन्या। १ चत्वारि महांती ३ इति वेद मो ३ इति हो

वाच वेत्थ चत्वारि महतां महांती ३ इति वेद मो ३ इति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानी ३ इति वेद मो ३

इति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानां व्रतानी ३ इति वेद मो ३ इति होवाच वेत्थ चत्वारि कानी ३ इति

होवाच वेत्थ चत्वारि कानां कानी ३ ऽ इति वेद मो ३ इति होवाच वेत्थ चतुरो र्कां ३ निति वेद

मो ३ इति होवाच वेत्थ चतुरो र्कां णाम र्कां ३ निति वेद मो ३ इति होवाच। २ वेत्थार्कं पिनितापू राम

यवेनो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कपर्णो ऽ इत्यथ यवेनो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कपुष्पे ऽ इत्यथ यवेनो भ २

वान्वक्ष्यतीति वेत्थार्ककोश्यौ ऽ इत्यथ यवेनो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कसमुद्गाविति यवेनो भवान्वक्ष्यतीति वें

वेद मो ३ ऽ इति

गाणा३

पस्तु ध्यायस्यानमादि स्योम हा स्तस्य मह तो मह स्वं उ मा स्तस्यास्या नं पुरुषो महा स्तस्य मह तो मह २

त्वार्कः धाना ऽ स्त्व यथवे नो भवान्व न्स्यतीति वेत्वार्को षीला मित्य यथवे नो भवान्व न्स्यतीति वेत्वार्को
हूल मित्यु यथवै नो भवा व न्स्यतीति । ३ स ह वै स नुडुवाच वा वेत्थ चत्वारि म हां ति वेत्थ चत्वारि महतां महां
तीत्य ग्निर्म हां स्तस्य महतो महदोष धय श्चन्द्रमस्ततय श्चतश्च स्यानं वायुर्म हांस्तस्य मह तो महद्दा
त्यश्चवमस्य स्यान्न मेता न्येव चत्वारि महान्त्येतानि चत्वारि महान्तो मत्तो महान्त्येतान्येव च त्वारि वृतान्येता
नि चत्वारि वृतानां व्रतान्ये तान्येव चत्वारि क्यान्येता नि चत्वारि क्यानां कान्येतत् एव चत्वारो र्काः
एते चत्वारो र्कोणाम र्कः ॥४ अथ ह वै स नुडुवाच । वेत्थार्क मिति तु रुष ८ हैव तडुवाच वेत्थार्क
पर्णेऽ इति कर्णो हैवतडुवाच वेत्थार्क पुष्पे ऽ इत्य ग्निरिति हैवतडुवाच वेत्थार्क कोश्यावि ति
के हैवतडुवाच वेत्थार्क समुद्गा वि त्या षुष्टो हैवतडुवाच वेत्थार्क धाना ऽ इति देवा न्हैवतडुवाच वेत्थार्क
को षीला मिति जि का ८ हैवतडुवाच वेत्थार्क म्हूल मि ति तु ८ हैवतडुवाच स ऽ एषोग्निरर्को य त्तु

॥२१॥ २१

ऋषः स यो हैतमेवमग्निमर्कं क्रतुरुपष उपास्तेयमहमग्निरर्कोस्मीति विद्यया हैवास्यैष आत्मन्नग्नि
रर्कश्चितो भवति ।५ ब्राह्मणं ।६ अयं वाव यजुर्योयं पवते । एष हि यन्नेवेदं सर्वं जनयत्येतं यन्तमिदम
नुप्रजायते तस्माद्वायुरेव यजुः ।१ अयमेवाकाशो जूः । यदिदमन्तरिक्षमेतं ह्याकाशमनु जवते त
४त देतद्यजुर्वायुश्चान्तरिक्षं च यच्च जूश्च तस्माद्यजुरेष एव यदेष ह्येति तदेतद्यजुर्ऋक्सामयोः प्रति
ष्ठितमृक्सामे वहतस्तस्मात्समानेनैवाध्वर्युर्ग्रहेण कर्म करोत्यन्यान्यानि स्तुतशस्त्राणि विवि
वयाहृद्वीम्यात्स्यत्वा परास्यांधावयेताक्रूर ।२ अग्निरेव पुरः । अग्निं हि पुरस्कृत्येमाः प्रजा
उपासते ऽआदित्य एव चरणं यदा ह्येवैष उदेत्यथेदं सर्वं चरति तदेतद्यजुः सपुरश्चरणम

धिदैवतं ।३ अथाध्यात्मं । प्राण एव यजुः प्राणो हि यन्नेवेदं सर्वं जनयति प्राणं यन्तमिदमनुप्र राम २१
जायते तस्मात्प्राण एव यजुः ।४ अयमेवाकाशो जूः योयमन्तरात्मन्नाकाश एतं ह्याकाश

२२

१ =अन्नमेवयजुः॥

मनोजवते तदेतद्यजुः प्राणश्चाकाशश्च यच्च जूश्च तस्माद्यजुः प्राणऽएव यत्प्राणो ह्येति प्र
न्नेन हि जायतेऽन्नेन जवते तदेतद्यजुरन्ने प्रतिष्ठितमन्नं ह वहति तस्मात्समानऽएव प्राणेऽन्यदन्नं चे
न्नं धीयते। ६ मनऽएव पुरः। मनो हि प्रथमं प्राणानां चक्षुरेव चरणं चक्षुषा ह्ययमात्मा चरति त
द्यजुः पुरश्चरणमधिदेवतं चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितं ७ स यो हैतदेवं यजुः पुरश्चरणमधिदेवतं
चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितं वेद। ७ अरिष्टो ह वा नामैः। स्वविषयजुस्पो ह स्वमश्नुते यो स्वानां ८ श्रेष्ठः
पुरःऽ एता भवत्यन्नादोऽधिपतिर्यऽ एवं वेद। ८ यऽउ हैवंविदं ७ स्वेषु प्रतिप्रतिर्बुभूषति न हैवा
लं भार्येभ्यो भवत्यथ यऽ एवैतमनु भवति यो वैतमनु भार्यान्बुभूर्षति स हैवालं भार्येभ्यो भव
ति। ९ तदेतज्ज्येष्ठं ब्रह्म। न ह्येतस्मात्किंचन ज्यायोऽस्ति ज्येष्ठो ह वै श्रेष्ठः स्वानां भवति यऽ एवं वे
दा। १० तदेतद्ब्रह्मापूर्वमपरवत्। स यो हैतदेवं ब्रह्मापूर्वमपरवद्वेद न हास्मात्कश्चन श्रेयांस्मे

२२

मस्तु भवति श्रेयाꣳ सः श्रेयाꣳ सो हैवास्मादपर ३ रु वा जायेते तस्माद्यो ऽस्माज्ज्यायांस्त्याद्विशो ऽस्मा

त्सूर्वाऽ इत्युपासीत तद्यो हैनं न हि न सि।११ तस्य वाऽ एतस्य पञ्चधः। ऽऽ एवोपनिषत्तस्माद्यावन्मा

त्रेणाभ्युत्ता धर्मश्रृंहं हन्त्यासि अ अभ्युत्तराश्रेऽ अञ्जविभवत्वभ्युत्तराश्रेः अव्रतु यश्रृते नमा

घावन्मात्रऽ इवात्रस्य रसः सर्वमन्न भवति सर्वमन्नमत्त्येति।१२ तस्मिन्देवास्यग्रति। तस्मादस्मा

न्नस्यतत्पत्युपगतऽ एवमन्यतऽ आनेदऽ एवास्य विज्ञाभात्मानं दात्मानो हैव सर्वे देवाः माहैवि

वृ देवानामध्युविद्यामुहमनमत्तुष्याः ऽ एवं विद्देवानाꣳ हैव सऽ एकः।१३ एतद्धस्मैतद्विद्वा

ञ्श्रियुव्रतोरोहिणायनः आहा वायुं द्योतमानं दृष्ट्वा आत्मैतावा गृहीतो वेतिसहस्मैतत्थैव

॰ द्यातितस्माद्यां देवेषा शिषपिच्छे दैनैवोपतिष्ठेतानं दो वऽ आत्मासोमेकामः सुमेतद्दृ

ध्यतामितिसꣳ हैवास्मै सकामः सधन्तेयत्कामो भवत्येताꣳ हाविद्विषि मेतां गतिमेतुमानं २

रांम०
राम

शुभ ज्ञ पाह वि र्ति र्वपति भृ तं नि ष्ठित माविर्भव त्येवं यद्विचो ४

मेतमात्मानमभिसंभवतिभुः एवं वेद ॥ १४ ॥ नदेतत्पत्नुरूपा ७ श्वनिरुक्तं प्राणोवैयजुरूपा ७ श्व
पतनोवैप्राणाःसर्वः एतं निर्दुर्वं तं ब्रूयात् निरुक्तं देवतानिर्वोचत्प्राणः एनं प्रापमतीतिनव्याहै
वृस्यात ॥ १५ ॥ तस्यहवो निरुक्तमाविर्भावं वेद आविर्भवतिकीर्त्या यशसापा ७ शुभनुपा ७ वर्ग
भृहर [redacted] ह्नानिगृह्णीतःसन्नः आविर्भवत्पा ७ भुवयज्ञु पात्रि चिनोतिचित्तःसंचितः आविर्भवत्पा
पा ७ शुक्रोतिकृतंनिष्ठितमाविर्भवतितस्मा [redacted]
[redacted] हत्युःएतमेवनिरुक्तमाविर्भावं वेदाविर्भवतिकीर्त्या यशसाब्रह्मवर्चसे
ल्लिंगः उहैवाविदांचकारतिशुभ्रनुरेवंभवतिपञ्जुपेनमावहन्ते ॥ १६ ॥ ब्राह्मणं ॥ १ ॥ इति चिष्ठितमसं
व्यायः ॥ प्रजापतिर्विश्वकर्माय यज्ञदेवाः समस्कुर्वस्तस्य … सोतोरेतो घृतमसिंचत्योनिर्ज्ञाभ्य
देवोतस्मात् एतस्मं वस्तोरेत्र ७ समस्तुर्वित्यायमग्निश्चित सदात्मनापर्षद … सदात्मनापरिश्चिनमात्मे

सह ४३ ५१

२३ वा भवति तस्मादन्नमात्मना परिहितमात्मैव भवति ॥ १ ॥ अथैवैतद्यजमानः आत्मानमुखायां योनौ रे

तोभूतं सिंचति योनिर्वा उखा तस्मा एतं संवत्सरे संस्करोति योऽयमग्निश्चितस्तदात्मना नाप स्त २॥

रिदधाति तदात्मना परिहितमात्मैव भवतीति तस्मादन्नमात्मना परिहितमात्मैव भवति ॥ २ ॥ तन्निदधा ॥ ३॥

ति । षोपडिति षोगिति वा ऋतवः एष षड्डितीति षड्डितिकमन्नं कृत्वास्मा अपिदधात्यात्मसंमितं य

डु वा आत्मसंमितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति ॥ ३ ॥ स एष ए

वार्कः । यमेतमत्राग्निमाहरन्ति तस्यैतदन्नं कं योऽयमग्निश्चितस्तदर्क्यं यजुष्टः एष ह एवमहांश्च स्यैत

दन्नं यतन्महाव्रतं साम तत् । एष ऽ ऽ एवोक्थस्यैतदन्नं यतद्धकथमन्नाद्युदेतदेकं संज्ञे भा ख्यायते राम १२

॥ ४ ॥ अथेंद्राग्नी वा असृज्येतां ब्रह्म च क्षत्रं चाग्निरेव ब्रह्मेंद्रः क्षत्रं तौ सृष्टौ नानेवास्तां तावब्रूतां न

२२ वा इत्थं संतौ शक्ष्यावः प्रजाः प्रजनयितुमेकं रूपमुभावसावेति तावेकं रूपमुभावभवतां

यं। ततो यौ ता विंद्राग्नी ऽ एतौ तौ रुक्मश्च पुरुषश्च रुक्म ऽ एवेंद्रः पुरुषोऽग्निस्तौ हिरण्मयौ भवतो ज्यो
तिर्वै हिरण्यं ज्योतिरिंद्राग्नी ऽ अमृतं हिरण्यममृतमिंद्राग्नी तावेता विंद्राग्नी ऽ एव चित्रं तिष्ठ
द्विकिं वै ष्टकमग्निरेव तत्तस्मात्तदग्निना पचंति षद्विकिं वाग्निना पचंत्यग्निरेव तदथ यत्पुरीषं ऽ मं
इंद्रस्तस्मात्तदग्निना न पचंति नेदग्निरेवासमेनेंद्र ऽ इति तस्मादेता विंद्राग्नी ऽ एव चितौ ७ अथ यदग्नि
तेऽग्निर्निधीयते। तदेकं रूपमुभौ भवतस्तस्मात्तावेतेनैव रूपेणेमाः प्रजाः प्रजनयतः सेष्टकै
वेष्टकाग्निरेव तामेष सर्वोऽग्निरभिसंपद्यते सैवेष्टका संपत्तदेतदेकमेवाक्षरं वौषडिति देषमर्त्यै
ग्निरभिसंपद्यते सैवाक्षरसंपत् ८ तद्धैतत्पश्यन्नृषिरभ्यनूवाद। भूतं भविष्यत्प्रस्तोमि महद्ब्रह्मैक
वा २ मक्षरं बहु ब्रह्मैकमक्षरमित्येतद्ध्येवाक्षरं ९ सर्वे देवाः सर्वाणि भूतान्यभिसंपद्यते तदेतद्ब्रह्म व
त्वेनाग्निरेव ब्रह्मेंद्रः क्षत्रमिंद्राग्नी वै विश्वे देवा विद्वान्विश्वे देवास्तदेतद्ब्रह्म क्षत्रं विट् १० एतत्कम २

२४ वै॰ दिवं सुपर्णः सायकायन ऽ आह। यद्वैम ऽ इदं कर्मास्ता मा भूयतमु मैव प्रजामल्वा नाऽ राजा
नो म विष्यन्त्सम ब्राह्मणा मु म [illegible] यन्नु म ऽ एतावत्कर्मणः समापितेन म ऽ उभयस्यामल्वान्सजा
तिरेवात ऽ इति म ऽ एष ऽ एव श्रिय यशः ऽ एषोन्नादः ।१० एतद्वै तच्छाण्डिल्यः । वामकक्षायणाय
प्रोच्योवाच श्रीमान्य शस्व्यन्नादो भविष्यसीति श्रीमान्ह वै यशस्व्यन्नादो भवति य ऽ एवं वेद ।११ स ऽ
एषोऽग्निः प्रजापतिरेव तद्देवाः एतमग्निं प्रजापतिं संस्कृत्यायास्मा ऽ एतदन्नं वत्सरे त्वं समस्कु
न्यः एष महाव्रतीयो ग्रहः ।१२ तमब सर्वगृहेण गृह्णाति। यद्गृह्णाति तस्मात् गृहः स सिन्धु जाता महा
व्रतेन रसं दधाति सर्वाणि हैतानि सामानि यन्महाव्रतं तदस्मिं सर्वैः सामभी रसं दधाति तस्मिन्वै
ता महतोल्केन रसं दधाति सर्वाणि हैता ऽ ऋचो यन्महदुक्थं तदस्मिं सर्वाभिर्ऋग्भी रसं दधाति ।१३
तेयदास्तुवते यदानुशंसति । अथास्मिन्नेतं वषप हुते जुहोति त्विष्टोगितिवा ऽ एषप ऊतीदं पिद्धि

24

स्या ३

धमन्नं कृत्वास्मा ऽ अपिदधात्यात्मसंमितं यद्वा ऽ आत्मसंमितं तमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हि
नस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति ।१४ स ऽ एष ऽ एवार्कः योयमग्निस्तस्यैतदन्नं क्यमेष महाव्रतीयो ग्र
हस्तदर्क्यं यजुष्टः ऽ एष ऽ एव महांस्तस्यैतदन्नं व्रतं तन्महाव्रतं सामत[illegible] एष ऽ उ ऽ एवोक्थस्यैतदन्नमुक्थं त
दुक्थमृक्तः तदेतदेकं सर्वे धा[illegible]यन्ते ।१५ स ऽ एष संवत्सरः प्रजापतिरग्निः । तस्माद्धं सेव सावित्रा
ण्प[illegible] वैश्वकर्मणान्यष्टावेवास्य कलाः सावित्राण्यष्टौ वैश्वकर्मणान्यथ यदेतदन्तरेण कर्म
क्रियते स ऽ एव सप्तदशः प्रजापतिर्यो वै कला मनुष्याणामक्षरं तद्देवानां ।१६ तद्वै लोमेति द्वे ऽ अ
क्षरे । त्वगिति द्वे ऽ असृगिति द्वे मेद ऽ इति द्वे मांसमिति द्वे स्नावेति द्वे ऽ अस्थीति द्वे मज्जेति द्वे ताः
षोडश कलाः ऽ अथ य ऽ एतदन्तरेण प्राणः संचरति स ऽ एव सप्तदशः प्रजापतिः ।१७ तस्मा ऽ एतस्मै
शापाय । एताः षोडश कलाः ऽ अन्नमभिहरंति ता यदा नाभिहरन्त्यथ ध्रियन्ते येनाः ऽ एव जायोत्क्रामति तस्मा

५

१

२

२५

९

डुहैतदशिशिषत स प्रपिव भवति प्राणोरेष मानस्य तस्माडुहैतदुपतापी कृशः इव भवति प्राणो हिजि

२ ज्यो भवति । १८ तस्मा एतस्मै सप्तदशाय प्रजापतये तत्सप्तदशमन्नं ७ समस्कुर्वन्ति एष सोम्यो ब्राह्म

णाः अस्य ताः षोडश कलाः एते ते षोडशर्त्विजः तस्मान्न सप्तदशमृत्विजं कुर्वीत नेदति रेचयानीत्य

थयः एवाकार सोयाः आज तयोह्ययं तेतदेव सप्तदशमन्नं । १९ ते यदा सुवते यदानुशाठ सति । अथा

त्मिन्नेतं वषट्कृते जुहोति श्रोगितिवा एष षडितीद ६ षड्विधमन्नं कृत्वा समा अपि दधात्यात्मसं

मितं यदु वा आत्मसंमितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति । २०

स एष एवार्कः । योयमग्निश्चितस्तस्यैतदन्नं क्य मेष सोम्यो ब्राह्मणः तदर्क्यं यजुः २१ एष एव महा

व्रतस्यैतदन्नं व्रतं तन्महाव्रतं ७ सामतः एष उ एवोक्थस्यैतदन्नं यत्तदुक्थं एक्क सूदेतदे कुं ६ मचेया X

X ख्यायते इत्यधिदेवतं । २२ अथाध्यात्मं प्राणो वा अर्कस्तस्यान्नमेवार्क्यं तदर्क्यं यजुः प्राणः एव नम॰ २५

२ ख्यायते स एतेनान्नेन सहोर्ध्व उदक्रामत् स यः स उदक्रामदसौ स आदित्यो यवेनने नान्ने नसहोर्ध्वक्रान्तेदेषसावंरमा ॥ १९ ॥ २८ ॥ एष

वार्कः । अ एषन्न परिमितस्यैतदन्नं कामेष्वं उमास्तदर्क्यं यजुः २ । एष एव महाव्रतस्यैतदन्नं व्रतं तन्महाव्रतं ८ सामतः एष उ एवोक्थस्यैत

दन्नं यत्तदुक्थमृक्तस्यैतदे कुं ६ सचेया ।

महांस्त्वान्तरमेव वृतं तन्महाव्रतस्य साम ततः प्राण ॥३३॥ एवोक्तस्थानमेवं यत्तदुक्थं शुक्लमुदेतदेक०
सत्रेधा व्याख्यायते स ऽ एष ऽ एवैषोऽधिदेवतमध्यात्मं ॥२३ ब्राह्मणं ॥८॥ कंडिका ॥१९॥ संवत्सरो वै प्रजा
पतिरग्निः। सोमो राजा चंद्रमाः स ह स्वयमेवात्मानं प्रोवाच यन्नवं च मे राजसंबाय ना यथा वंतिवा यावंमेऽपा
नि ॰ चि तावत्यो म ऽ इष्टका ऽ इति ॥१॥ तस्य वा ऽ एतस्य संवत्सरस्य प्रजापतेः सप्त च शतानि विंशतिश्चा
होरात्राणि ज्योतिंषि चिता ऽ इष्टकाः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि यजुष्मत्यः
सोयं संवत्सरः प्रजापतिः सर्वाणि भूतानि ससृजे यच्च प्राणि यच्चाप्राणमुभयान्देवमनुष्यान्स सर्वाणि
भूतानि सृष्ट्वा रिरिचान ऽ इव मेने स मृत्योर्बिभयां चकार ॥२॥ स हेक्षां चक्रे कथं न्वहमिमानि सर्वाणि भू
तानि पुनरात्मन्नावपेय पुनरात्मन्दधीय कथमहमेवैषां सर्वेषां भूतानां पुनरात्मा स्यामिति ॥३॥ स आ
त्मानं व्यौहत्। षष्टिश्च त्रीणि च शतान्यन्यतरस्मिन्निष्टका ऽ अथैवं नैवमन्यतरस्मिन् स न व्याप्नोत् ॥४॥ त्रीन्

२६

26

स्मनोऊकृता। त्रिमूर्त्तिश्रो ज्ञात ४ एकैकस्येष्टका १ अभवत्तस्मिनेव व्याप्नोता। ५ चतुर्दशामनोऊकृ
ता। अशीतिशतेष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोता। ६ पंचा मनोऊकृता चत्वारिंशच्छता ७ ज्ञात मेकैकस्येष्टका ८
अभवंतस्मिनेव व्याप्नोता। ७ षडामनोऊकृता द्विंशच्छतानिशतेष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोन्नसमधाव्यभवता। ९
शवामनोऊकृता। नवतीष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोता। ८ नवामनोऊकृता। अशीतीष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोत। १०
दशामनोऊकृता। द्वासप्ततीष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोन्नेकादशधाव्यभवता। ११ द्वादशामनोऊकृता। चतुःषष्टी
ष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोन्नत्रयोदशधाव्यभवन्नवतेर्ई ज्ञाधा। १२ पंचदशामनोऊकृता। अष्टाचत्वारिंशच्छदि
ष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोता। १३ षोडशामनोऊकृता। पुनश्चत्वारिंशच्छद्दिष्टकां तस्मिनेव व्याप्नो षप्रदशधा
व्यभवता। १४ अष्टादशामनोऊकृता चत्वारिंशच्छद्दिष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोन्नेकानविंशतिधा व्यभवत्। १५
विंशतिमामनोऊकृता। षड्विंशच्छदिष्टकां तस्मिनेव व्याप्नोन्नेकविंशतिधाव्यभवन्न द्वाविंशतिधान्न २६
ग

ग्रेय्यूहेनि

यो विंशानि मासा।१६ चतुर्विंशानि मासान्मनोऽकृतता त्रिंशादिष्टकां ल्लोकानि च तत्पुंवदशोऽक्षू हैमं घ्न यं
ष्ठ तत्तस्मात्पुंवदशा सर्वमासा मास्यरूपा तिपुं वदशा पञ्चीयमासास्य।१७ अथयश्चतुर्विंशाति
मात्मनोऽकृतता तस्माच्चतुर्विंशात्पर्धमासास्संवत्सरः सऽ एते चतुर्विंशात्या त्रिंशादिष्टके
ात्मभिर्निर्व्यभवत्सपुं वदशा क्रोरूपाण्यपरूप दात्मनस्त्वो पुरूहूतल्लोकं पृणाः पुं वदशे व ग्रे
स्रपुन्मुञ्जायन्ते तस्मान्मुरूर्तीऽ अथयष्टौ ग्राः संतः इमांल्लोकानाप्नुवन्तीति तस्माल्लोकं पृणाः
१८ एषवाऽ रुद्र सर्वं पचत्यहोरात्रैरर्धमासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणा तदमुनापक्व [illegible]
मयं पचति पक्वस्य पक्तेति हस्माह भारद्वाजोऽग्निममुनाहि पक्वमयं पचतीति।१९ तानि संवत्सरो
ऽवसमह स्म्या तपष्टौ वशा तानि सममपद्यंत सोऽव्रातिष्ठत दशा स्तुवमहे स्तेष ष्टा स्तुवशाते पु।२० अथय
र्गातिक्ष्मतानि परिषैद्वाता सवयामेवधिघायां सर्वाणि भूतान्यपरूपदत्रहि सुर्वर्षांणां छंदसामा ताम् २९

सेम्मोसे ४

२७ वैश्यानां स्तोमानां सर्वेषां प्राणानां सर्वेषां देवानामेतद्वा ऽअस्यैतच्छ्रेष्ठं तं पुच्छं तं तद्धास्यैतदुतद्ध
न्नमृतं॥२१॥स ऐक्षत प्रजापतिस्त्रय्यां वाव विद्यायां सर्वाणि भूतानि हन्त त्रयीमेव विद्यामात्मानमभि
संस्करवा ऽइति॥२२॥स ऋचो व्यौहत द्वादश बृहतीसहस्राण्येतावत्यो हर्चो याः प्रजापतिसृष्टा
27 स्ता त्रिंशत्तमे व्यूहे पङ्क्तिष्वतिष्ठन्त ता यत्त्रिंशत्तमे व्यूहेऽतिष्ठन्त तस्मात्त्रिंशन्मासस्य रात्रयो
ऽथ यत्पङ्क्तिषु तस्मात्पाङ्क्तः प्रजापतिस्ता ऽअष्टाशतं शतानि पङ्क्तयोऽभवन्॥२३॥अथेतरौ
वेदौ व्यौहत। द्वादशैव बृहतीसहस्राण्यष्टौ यजुषां चत्वारि साम्नामेतावद्धैतद्यदेताभ्यां वेदाभ्यां प्रजा
पतिसृष्टं तौ त्रिंशत्तमे व्यूहे पङ्क्तिष्वतिष्ठेतां तौ यत्त्रिंशत्तमे व्यूहेऽतिष्ठेतां तस्मात्त्रिंशन्मास
स्य रात्रयोऽथ यत्पङ्क्तिषु तस्मात्पाङ्क्तः। प्रजापतिस्ता ऽअष्टाशतं शतानि पङ्क्तयोऽभवन्॥२४
ते सर्वे त्रयो वेदाः। दश च सहस्राण्यष्टौ च शतान्यशीतीनामभवंस्स मुहूर्ते मुहूर्तेन मुहूर्ते नैवाशीतिमा राम-मा २७

द न

ष्टोन्मुहूर्त्तेन मुहूर्त्तेनाशीतिः समपद्यता।२५। स ऽ एषु त्रिषु लोकेषु संख्यायां। योनौ रेतोभूतमात्मानम
सिंचच्छन्दोमयं स्तोममयं प्राणमयं देवतामयं तस्यार्द्धमासे प्रथम ऽ आत्मा समक्रियत तद्द्वी
यस्मिन्परो द्वीयस्मिन्परः संवत्सर ऽ एव सर्वः कृत्स्नः समक्रियता।२६ तद्यत्परिश्रितमुपाधत्ता। तद्रा
त्रिमुपाधत्त तदनु पंचदश मुहूर्त्तान्मुहूर्त्तानानु पंचदशाशीतीरथ यद्यजुष्मतीमुपाधत्त तदहरुपाध
त्त तदनु पंचदश मुहूर्त्तान्मुहूर्त्तानानु पंचदशाशीतीरेवमेतां त्रयीं विद्यामात्मन्नावपतात्मन्नकु
रुत सोऽत्रैव सर्वेषां भूतानामात्माभवच्छन्दोमयः स्तोममयः प्राणमयो देवतामयः स ऽ एतन्मयो भूत्वा ऽ एव म
र्त्योर्द्ध्व ऽ उदक्रामत्स यः स ऽ उदक्रामदेष स चन्द्रमाः।२७ तस्यैषा प्रतिष्ठा य ऽ एष तपत्येतस्मादधि ह्य
चीयते तस्मिन्नध्यचीयता तात्मन ऽ एवैनं तन्निरमिमीतात्मनः प्राजनयता।२८ स यद्दीक्षितो भवति
न्तेनात्मयेवैतत्प्रजापतिरेषु त्रिषु लोकेषु संख्यायां योनौ रेतोभूतमात्मानमसिंचदेवमेवैष ऽ एतदात्मा

प्रा३

२८ नम्तुल्लायां मो नैारेतो भूत॰ स्मिं वति छंदोमयः स्तोममयं प्राणमयं देवतामयं तस्यार्द्धमासेष्वध्यमृत्ऽ
28 त्मासंस्क्रियते द्वितीयस्मिन्परोद्वितीयस्मिन्परः संवत्सरऽ एवमृद्धैः कृत्स्नः संस्क्रियते। १७। तस्मादपि द्वि
मुपदध्मो। तद्याभिर्मुपदधाति तद्द्वुपंचदश मुहूर्तान्मुहूर्तानन्तुपंचदशी तास्य यजुष्मती
पधन्तेन दहरूपधन्ते तद्दत्तुपंचदश मुहूर्तान्मुहूर्तानंतुपंचदशाशी तारवमे लोकंपृणा हि ध्यात्म
सो ५ न्नावपन्त॰ आत्मन्तुक्ततैत्रे वसुर्वेषां भूतानामात्मा भवति छंदोमयस्तोममयः प्राण॰ देवताम
मयः सऽ एतन्मयपऽ एवभूत्वोर्ध्वऽ उत्क्रामति। २०। तस्यैषा प्रतिष्ठा यऽ एष तपति यो वास्मादेवा पृथिवीप॰ इति
यतेऽ आत्मनऽ एवैनं तं निर्मिमीते आत्मनः प्रजनयति सद्यै देवं विद्वान्संब्रह्मा लोकाल्लेप्त्वैवं मेतमात्मा
श्री॰ नमभिसंभवति छंदोमयः स्तोममयः प्राणमयो देवतामयः सऽ एतन्मयपऽ एवभूत्वोर्ध्वऽ उत्क्रामति
२८ यऽ एवं विद्वानेतत्कर्म कुरुते यो वैतद्देवं वेद। २१। ब्राह्मणं। १। एव वै मृत्युर्यत्संवत्सरः। एष हि म २८

र्ष्यां नाम महोरात्राभ्यामायुषः स्निणोतृथं प्रियंते तस्मादेषः एव मृत्युः समो हैतं मृत्युं संवत्सरं वे
द न हास्येषु उ राजरसोऽहोरात्राभ्यामायुः स्निणोति सर्वं हैवायुरेति। १ एषु उ एवांतकः
एषु मर्त्या नाम महोरा [redacted] त्राभ्यामायुषोंतं गच्छंत्यथ प्रियंते तस्मादेषः एवांतकः
समो हैतकं मृत्युं संवत्सरं वेद न हास्येषु उ राजरसोऽहोरात्राभ्यामायुषोंतं गच्छति सर्वं
४ मंत हैवायुरेति। २ ते देवाः एतस्मादंतकान्मृत्योः संवत्सरात्प्रजापतेर्बिभयांचक्रुर्यद्वै नो यमहो
रात्राभ्यामायुषोंतं न गच्छेदिति। ३ त एतान्यज्ञक्रतूंस्तेनिरेऽग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातु
र्मास्यानि पशुबंधं सोमं महाध्वरं त एतैर्यज्ञक्रतुभिर्यजमाना नामृतत्वमानशिरे। ४ ते हा
प्यग्निं चिक्यिरे तेऽपरिमिता एवपरिश्रितः उपदधुरपरिमिता यजुष्मतीरपरिमिता लोकंपृ

२८

29

णायुर्येदमप्येतन्न्वेक ऽउपदधतीति देवाऽर्कर्वन्निति ते ह नैवामृतत्वमानशिरे । ते ऽर्चन्तः
श्राम्यन्तश्चेरुः ऽअमृतत्वमवरुरुत्समाना न्ह प्रजापतिरुवाच न वै मे सर्वाणि रूपाण्युपध
त्तातिरेव वा रेचयथ न वाभ्याप्नुथ तस्मान्नामृता भवथेति । ते हो चुः । तेभ्यो वै नस्त्वमेव तद्ब्रूहि
यथा ते सर्वाणि रूपाण्युपदधामेति । स होवाच षष्टिं च त्रीणि च शतानि परिश्रितामुप
[illegible]पधत्त षष्टिं च त्रीणि च शतानि यजुष्मतीरधि षड्त्रिंशतमथ लोकं पृणा दश च सहस्रा
ण्यष्टौ च शतान्युपधत्ताथ मे सर्वाणि रूपाण्युपधास्यथा[illegible]मृता भविष्यथेति ते ह तथा
देवाऽउपदधुस्ततो देवाऽअमृताऽआसुः । स मृत्युर्देवानब्रवीदित्थमेव सर्वे मनु म
ष्याऽअमृता भविष्यन्त्यथ को मह्यं भागो भविष्यतीति [ते] होचुर्नातोऽपरः कश्चन सह शरीरे २८

ऐ्३

णामृतोसद्यदैवत्वमेतंभागंहरासाऽ अथव्यावृत्यशरीरेणामृतोसद्योमृतोसद्विद्यया
वाकर्म्मणावेतियद्वैतदब्रुवन्विद्ययावाकर्म्मणावेत्येषाहैवसाविद्यायदग्निरेतदुहैव
तत्कर्म्मयदग्निः।१०। तेयऽ एवमेतद्विदुः।येवैतत्कर्मकुर्वतेमृत्वापुनःसंभवंतितेसंभवं
तएवामृतत्वमभिसंभवंत्यथयऽ एवंनविदुर्येवैतत्कर्म्मनकुर्वतेमृत्वापुनःसंभवंतित एतस्यैव
नःपुनर्भवंति ११ ।सयदग्निंचिनुते एतमेवतद्देवतंमृत्युं संवत्सरं प्रजापतिमग्निमाप्नोतियंदेवा
आप्नुवन्नेतमुपयंतियद्येवैनमदोहेवाऽ उपासते।१२। परिश्रिद्भिरेवास्यरात्रीराप्नोतिय
जुष्मतीभिरहान्यर्द्धमासान्मासानृतूंल्लोकंपृणाभिर्मुहूर्त्तान् ।१३ तघाःपरिश्रितस्त्रिषु
त्रिलोकास्वाराज्ञीणामेवमासिःक्रियतेराज्ञीणांप्रतिमाताःषष्टिश्चत्रीणिचशतानियजु
तिषष्टिश्चहवैत्रीणिचशतानिसंवत्सरस्यरात्रयस्तासामेकविंशतिंगृह्णत्येपरिश्रुपतिका

३० 30

म्पांनाशीतिंषिष्वे षुद्वे॰ एकषष्टेशतेश्राहवनीये॥१३॥ अथयजुष्मत्यः। दर्भस्तंबोलोगेष्टका॰
उष्करपर्णं६ सकत्रुरुषोरुक्मोस्वयमा तृस्माहूर्वेष्टकाद्वियजुरेतः सिचो विश्वज्योतिर्ऋतव्ये॰ अ
षाढाकूर्म्मो॰ उलूखलमुसले॰ उखापंचपशुशीर्षाणिपुंचदशापुस्याः पंचछंदस्याः पुंचाश॰
स्यानामृतस्वाद्यम्पांतशतंप्रथमाचितिः॥१४॥ अथद्वितीया। पुंचाश्विन्योद्वे॰ ऋतव्येपुंचवैश्व
देव्यः पंचप्राणभृतः पंचापुस्या॰ एकयानविं८ शतिर्वयस्यास्ताः॰ एकचत्वारिं६ शद्वितीयाचि
तिः॥१५॥ अथतृतीया। स्वयमातृण्णापंचदिश्यापिश्वज्योति ऋतव्ये॰ ऋतव्याद्दशप्राणभृ
तः षड्विं६ शच्छंदस्याश्चतुर्दशबालखिल्यास्ताः॰ एकसप्ततिस्तृतीयाचितिः॥१६॥ अथचतु
र्थी। अष्टादशप्रथमा॰ अथद्वादशाथसप्तदशताः सप्तचत्वारिं६ शाचतुर्थाचितिः॥१७॥
अथपंचमी। पुंचासपत्नाश्चत्वारिं६ शद्विराजः॰ एकयानविं८ शत्स्तोमभागाः पुंचनाकसदः पं रान॰ ३०

चपंचन्नूडाऽ एकत्रिं८ शुक्लं द्स्या अष्टोगा ईप त्वास्विति रष्टौ पुनश्चिति रूतु येविंश्च ज्योतिर्श्चिक ला
वद्धयमातलाचातुरमाष्टाग्नीर्यष्विते ग्निर्निधीयते ताऽ अष्टात्रिं८ शा८ शतं पंचमीत्रितिः । १८ ताः
सर्वाः पुंचभिर्नवत्वारिंशत्तानि ततोमाः षष्टिश्च त्रीणि च शतान्यह लोकास्माः ॥ अज्ञामेव साति:
क्रियते क्रांप्रतिमाताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवंति षष्टिश्चाहवै त्रीणि च शतानि संवत्सरस्या
हान्युपधयाः षट्त्रिं८ शत्सुरीषं ताला८ षट्त्रिं८ शीततोयाश्चत्वारिं८ शतिरर्द्धमासलोकास्तान
अर्द्धमासानामेव साति: क्रियते र्द्धमासानां प्रतिमा यथा द्वादशमासलोकाः मासनामेवसा सा
ति: क्रियते मासानां प्रतिमाताऽ ऽदेवेमहर्त्तुलोकाऽ ऋतूनामप्यन्यताये । १९ ऋर्ययालोकं
हणा: । मुहूर्त्तलोकास्मा मुहूर्त्तानामेवसाति: क्रियते मुहूर्त्तानां प्रतिमातादशचमहस्राणि

ष्टौ च शतानि भवन्त्येतावन्तो हि संवत्सरस्य मुहूर्त्तान्मासि मासेक विंऽशतिं गार्हपत्य उपदधाति
वाम्यां त्वाशीतिं धिष्ण्येष्वाहवनीय इतराऽ एवम्वेवंति वै संवत्सरस्य रूपाणि तान्यस्यात्रा
न्युपहितानि भवन्ति ॥२०॥ तद्वैके आहवनीय एवैताः संपदमापिपयिषन्त्यग्नेर्वा एतेमु
पञ्चिताः किमन्यत्रोपहिता इह संपश्येमेति न तथा कुर्याद्दशवा एताननुप्राणे नुनुष्ठे
धिष्ण्यानाहवनीयं च गार्हपत्यं च तस्मादाकुर्वि राडग्निरिति दशाक्षरा हि विराडग्नावनुर्मा
तेकमिवैवाचक्षतेऽग्निरित्येतस्य ह्येवैतानि सर्वाणि रूपाणि यथा संवत्सरस्याहोरात्राणि
र्धमासा मासा ऋतव एवमस्यैतानि सर्वाणि रूपाणि ॥२१॥ ते ये ह तथा कुर्वंति एनानि हा
स्य ते रूपाणि बहिर्धा कुर्वन्ति यथो पापवस्यसं कुर्युरितिन्न वायवि त्रं प्रतिप्रहिणो प्रत्युद्या

ग्राम

९ तं ऽसंपश्यतिक्रिमु १

४ मित्रीभाग्नीघ्रीये वाऽ अश्मानं दृश्निमुपदधात्यथैतं ऽसंपश्यं चितरानसंपश्यं घुनैव निरै
तिं पाप्मानमपहते ॥ एकादश्या ॥ २२ ॥ तदाहुः कथमेताऽ अत्रनमुपश्यती निर्नेति नाऽ स्वर
अभिजुहोत्याहुत्या वाऽ इष्टकामेवीकृत्वा भवतीति ॥ २३ तदाहुः कथमस्यैताऽ अनति
रिक्ताऽ उपहिता भवंतीति वीर्यं वाऽ अस्यैता अनतिरिक्तं वै पुरुषं वीर्यं ऽसह वाऽ एतं ऽसु
र्यं करोत्सं प्रजापतिं ऽसंस्करोति यऽ एवं विद्वानेतत्कर्म कुरुते यो वै तद्देवं वेद ॥ २४ ॥ ब्राह्मणं ॥
प्रजापतिं वै प्रजाः सृजमानं । पाप्मा मृत्युरभिपरिजघान स तपोऽतप्यत सहस्रं ऽसंवत्स
रान्पाप्मानं विजिहासन् ॥ तस्य तपस्तेपानस्य । एभ्यो लोमगर्तेभ्यऽ ऊर्ध्वानि ज्योतींषि ऽआ
यं स्तघानि तानि ज्योतींषि ऽयानि तानि नक्षत्राणि यावंत्येतानि नक्षत्राणि तावंतो लोमगर्ताः

३२ 32

[redacted]

[redacted] सुवं ततो लोमगर्त्तास्नावं ततः सहस्रसंवत्सरस्य सुहूर्त्ताः ॥२॥ सुसहस्रतमे संवत्सरे । सर्वेत्येव

तस्य वः सोत्युपवतायुसेवसस्रा सुयो यं पवतेथ यं तं पाप्मा न मत्युपवते दं तस्य रीरं कः ३ तस्से मनु

ष्याय वः सहस्रसंवत्सरसवं धीता विषुयाहवा ऽ एवं वित्सहस्रसंवत्सरमवरुंधे ।३। । सर्वा ऽ एवैता ऽ इ

काः साहस्रीरुपासीता ।रा त्रिसहस्रेण [redacted] रात्रिसहस्रेणैकैकां परिश्रितं संपन्ना सुपासी

ताः ह: सहस्रेणा [illegible] सहस्रेणैकैका सहर्भाजमर्द्धमाससहस्रेण र्द्धमाससहस्रेणैकैकामर्द्धमा [illegible] भाजे ...मासु: ।

माससहस्रेण माससहस्रेणैकैकां मासभाजमृतुं सहस्रेण र्त्तुसहस्रेणैकैकामृतुभाजं मुहूर्त्त सह

सहस्रेणैकैकां मुहूर्त्तभाजं संवत्सरसहस्रेण संवत्सरं तेषा ऽ एतमेव मग्निं संवत्सरेण संपन्नं विदुः सह साम: ३२

स्रतमीं हास्यते कलां विदुस्यथा ऽ एनमेवं न विदुर्न्न हास्यते सहस्रतमीं च न कलां विदुस्यथा ऽ एवैवं

२०४

तियंप्रजापतिराप्नो।

श्रेष्ठो वै तत्कर्म क्रुरुते स है वैतत् सर्वं कृत्स्नं प्राजापत्यमग्निमाप्नो^ति तस्मादेवंवित्तप एव तप्येत यद्युह

वा एवंवित्तपस्तप्यत आमेष्टुना त्सर्वं हास्य तत्स्वर्गं लोकमभिसंभवति ।४। तदेतदृचाभ्युक्तं । न मृ

षा श्रान्तं यदवन्ति देवा इति न हैवैवंविदुषः किंचन मृषा श्रान्तं भवति तथो हास्यैतत्सर्वं देवा अवन्ति ॥

ब्राह्मणं ।३। अथातो रहस्यम् उपनिषदां । वायुरग्निरिति ह शाकायनिन उपासत आदित्योऽग्निरिति हैक

आहुरथ ह स्माह श्रौमत्यो वा हालिंगवो वायुरेवाग्निस्तस्माद्यद्देवाद्यर्धं यज्ञस्य कर्म करोत्ययेत

मेवाप्येतीति ।१। शाट्यायनिर्ह स्माह संवत्सर एवाग्निस्तस्य वसन्तः शिरो ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षो वर्षा उ

त्तरः शरन्मध्यमा मासा हेमन्तशिशिरावृतू पुच्छं प्रतिष्ठा वागग्निः प्राणो वायुश्चक्षुरादित्यो मनश्चन्द्रमाः

श्रोत्रं दिश आपो मिथुनं तपः प्रतिष्ठा मासाः पर्वाणि अर्धमासा नाड्योऽहोरात्राणि रजनस्तुवर्त्ताणि मा ना

णि स एवंदेवानप्येतीति संवत्सरोऽग्निरित्यु हैव विद्यादेतन्मयो भवतीति त्वेव विद्यात् ।२। तेलक उह

३३ स्माह शांडिल्यायनः ॥ इमऽ एवलोकाऽस्मिन्त्रः स्वयमात्मन्नुवत्याश्त्रितयो यजमानस्य तु यथा सर्वेकामाः
पंचमी मांस्त्रलोकांत्संस्कुर्वऽ आत्मानं चमर्वांश्च कामानित्येवं विधा हिति ॥ ३ ब्राह्मणं ॥ ४ चतुःप
ञ्चितमोध्यायः ॥ ॥ तस्य वाऽ एतस्याग्नेः ॥ वौगेवोपनिषद्वाचाहि चीयतऽ ऋचा यजुषा साम्नेति नु दे
व्याथ यन्मानुष्याद्वाचाहेतीदं कुरुतेतीदं कुरुतेति तद्धहतयाचीयते ॥ २ ॥ सा वाऽ एषा वाक्त्रेधा वि
हिता । ऋचो यजूंषि सामानि तेनाग्निस्त्रेधा विहितऽ एतेन हि त्रयेणाचीयते [illegible] हैवं त्रेधा विहितऽ श्री
ऋतुं हत्वेवापि त्रेधा विहितो यदस्मिंस्त्रेधा विहिता इष्टकाऽ उपधीयन्ते पुत्राश्च स्त्रीनाम्न्यो नपुं
सकनाम्न्यस्त्रेधा विहिताऽ एवेमानि पुरुषस्याङ्गानि पुत्रामानि स्त्रीनामानि नपुंसकनामानि [illegible]
सोयमात्मा त्रेधा विहितः ॥ एवमेतेन त्रेधा विहितेनात्मने त्रेधा विहि[illegible] मम्स्तमाप्नोति ताऽ उ सर्वा रामः
इष्टकाः इत्येवाचक्षते नेष्टकाऽ इति नेष्टकमिति वाचो रूपेण वाग्घ्येवैतत्सर्वं यत्स्त्री पुमान्नपुंसकं वाचाहि ३३

तं दे २

मा.क्षीरस

त्येतावती वै मनसो बिभूतिरेतावती बिसृष्टिरेतावन्मनः षड्त्रिंशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषा
मेकैकऽएव तावान्यावानसौ पूर्वः ॥३॥ तन्मनो बाचमसृजत सेयं बाक्सृष्टा बिबुभूष
न्निरुक्ततरा मूर्त्ततरा सात्मानमैच्छत्सा तपोऽतप्यत सा प्रामूर्छत्सा षड्त्रिंशतं सहस्राण्य
पश्यदात्मनोऽग्नीनर्कान्बाङ्मयान्बाक्चितस्ते बाचैव बाधीयन्त बाचाचीयन्त बाचि ग्रहाः
अगृह्यन्त बाचास्तुवत बाचाशंसन्यत्किं च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किं च यज्ञियं कर्म बा
चैव तेषु तद्बाङ्मयेषु बाक्चित्सु बाङ्मयमक्रियत तद्यत्किं चेमानि भूतानि बाचा बदन्ति
तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति तांश्चिन्वन्ति ते ग्रहान्गृह्णन्ति ते स्तुवते ते शंसन्त्येता
वती वै बाचो बिभूतिरेतावती बिसृष्टिरेतावती बाक्षड्त्रिंशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्ते

38

षामेकैक ऽ एवतावान्यावानसौ सूर्द्धः ॥४॥ साद्यावद्याणमस्य जतामोयं प्राणः स्पृष्ट ऽ अविरु
द्धष त्रिरुक्तात्तरो मूर्द्धतः ऽ स ऽ आत्मानमन्वैच्छत्स तपोऽतप्यत स प्राहूर्द्धं सप्तर्द्धिं ६ शतं ६ स
हस्राण्यपश्यदात्मनो मीनक्तान्प्राणमयांस्त्राण चितस्त्रे प्राणो नैवाधीयंत प्राणेनाचीयंत
प्राणेनेष्टय गृहा ऽ अगृह्यंत प्राणेनास्तुवत प्राणेनाशं६सन्यत्किंच यज्ञे कर्म्म क्रियते यत्किं
च यज्ञियं कर्म्म प्राणेनैव तेषु तत्प्राणमयेषु प्राणचित्सु प्राणाममयमक्रियत तद्यत्किंचे
मानि भूतानि प्राणेन प्राणंति ते षामेव सा कृतिस्तानेवादधति तं त्रिष्टुवंति तेषु यहान्यू
ह्णंति तेषु स्तुवते तेषु शं६संत्येतावती वै प्राणस्य विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावान्प्राणः
षड्विं६ शत्सहस्राण्यपश्यत्योर्कीस्तेषामेकैक ऽ एवतावान्यावानसौ सूर्द्धः ॥५॥ स प्राणा स्वत्तुआर

पा म

सृजततदिदंसर्व्वम्मुःसृष्टमाविरभूत्सषानिरुक्ततरंमूर्त्ततरंतदात्मानमवैक्षततंपोतमात
त्मासृ...षड्विंशतिसहस्राण्यपरपदात्मनोऽग्नीनर्कीस्सर्व्वडुर्म्मयांस्सर्व्वडुाश्चिपस्सेवडु
षेवाधीयंतवडुाषावीयंतवडुाषेणुगुहाऽश्चष्टल्यंतवडुाषाश्रुवतवडुाषाशऽसन्यत्रिं
वयज्ञेकर्म्म...यतेयत्किंचयज्ञियंकर्म्मवडुाषेवतेष्वुतत्सर्व्वम्मयेणुवडुाश्चिल्युवडुर्म्म
यमक्रियततद्यत्किंचेमानिभूतानिसर्व्वाषापर्वंपतितेषामेवमात्राह्निस्मानेवादधतितांसि
वतितेषुयहाष्टहलंतितेषुस्सुवतेतेषुशऽसंत्यतावतीवेवडुाषोविंशतिरेतावतीर्विदुष्टि
रेतावत्सुःषड्विंशत्सहस्राण्ययोक्तीस्तेषामेकैकऽएवतावान्यावानमोमूर्द्धः ॥ ६
नत्वडुःश्रोत्रमसृजततादिदऽश्रोत्रऽसृष्टमाविरभूत्सषानिरुक्ततरंमूर्त्ततरंतदात्मान

स वै छत्वन पोतष्यततत्सा मूर्छ्रंतत्मञ्छि ७ शत ७ सहस्रा एयपश्यदात्मनो ग्नीनर्कान्छो मय मयां

छोत्रवितस्त्रे श्रोत्रेणैवाधीयंत [illegible] श्रोत्रेणाचीयंत श्रोत्रे णैषु ग्रहाः शू

ह्यंत श्रोत्रेणास्तुवत श्रोत्रेणाशं ७ सन्यत्किंचयज्ञे कर्म क्रियते यत्किंचयज्ञियंकर्म श्रो

त्रेणैव तेषु तच्छ्रोत्रमयेषु श्रोत्रचित्सु श्रोत्रमयमक्रियत तद्यत्किंचेमानि भूतानि श्रोत्रे

णास्वपंति तेषामेवसाकृतिस्तानेवादधति तात्स्विवंति तेषु ग्रहान्गृह्णंति तेषु स्तुवते ते

षु शं ७ संपेतावती वै श्रोत्रस्य विभूतिरेतावच्छ्रोत्र ७ षड्त्रिं ७ शत्सहस्राण्याप ६३

न्नुयो कर्त्रश्वेषामेकैकः एव तावा न्यावानसौ सर्वः॥ ७ तच्छ्रोत्रं कर्मासृजत। तत्प्राणान साम

मसूर्छ्रंदिमं ७ तं देद्दम न्नसंदेहमकृत्वं विकर्म्मनैषाति तेभ्यो कृत्स्नाः ऽ उवै आत्मा ऽ कृतेकर्म ३८

तदिदं कर्म्म सृष्टमाविरभुत्सृष्टं प्रानिरुक्ततरम् तेतरं कर्मं तस्मात्मानमृच्छैतन्तु पोततस्मा
मृर्छितेत्यद्भिः ८ शत ८ महस्राण्यपद्मपदात्मनो ग्नीनकर्त्ता न्कर्ममयात्कर्मचितस्ते कर्मणो वार्यी
यं तत्कर्म्मणा वीर्यं तत्कर्मणो वृषुमहा ऽ अर्थह्यं तत्कर्मणा स्तुवतत्कर्मणा ३१ ८ मध्यत्किंचयच्छेक
र्म्म क्रियते यत्किंचयज्ञियं कर्म्म कर्म्मणो वतेषु तत्कर्म्म मये षु कर्म्म वि स्मृक र्म मयम क्रिय
ततद्यत्किंचेमानि भूतानि कर्मकुर्वन्ते तेषामेव सा कृतिस्सा नेवादधति तां स्त्रिवंति ते ष्वयहा
ऽहं हूं ति तेषु स्तुवते तेषु ३१ ८ मंत्येषां वती वै कर्म्मणो वि श तिरेतावती विष्टिरेतावत्कर्म्म बृह्निः
शतत्महस्राण्यमृयो कर्त्ता स्तेषामेके क ऽ एव ता वा व्यावानमोपृष्टेः । ८ । तत्कर्म्माग्निमसृजतमाभि
सरं वा ऽ अग्निः कर्म्मणः कर्म्मणा ह्येनं जनयंति कर्म्मणो धृत । १० सो यमग्निः सृष्टः ऽ आविरभुम

षट्॥ निरुक्ततरो मूर्त्ततरः सऽ आत्मानमेवैक्षत स तपोतप्यत स प्राश्यर्द्धत्स षट्त्रिं ६ शतं सहस्राण्य
पश्यदात्मनोग्नीनर्क्कान्मनोमयान्मनश्चितस्ते मनैवाधीयंत मनाचीयंत मनैषु ग्रहाऽ अ
गृह्यंत मनास्तुवत मनाशंसन्यत्किंच यज्ञे कर्म क्रियते यत्किंच यज्ञियं कर्म मनैव तेषु
[illegible] तन्मनोमयेषु मनश्चित्सु मनोमयमक्रियत तद्यत्किंचेमानि भूतानि मनसा संकल्पयंते
षामेव सा कृतिस्तानेवादधति तांश्चिन्वंति तेषु गृह्णन्ति तेषु ३० संत्येतावतीवाऽ अस्ये वि
भूतिरेतावती विसृष्टिरेतावानग्निः षट्त्रिं ६ शत्सहस्राण्यग्नयोर्क्कास्तेषामेकैकऽ एव तावान्यावा
नसौ पूर्वः॥११॥ ते हैते विद्याचितऽ एव तान्हैतानेवंविदे सर्वदा चिता भवंति॥१२ ब्राह्मणं।१ अयं वा
व लोकऽ एषोग्निश्चितः तस्यापऽ एव परिश्रितो मनुष्या यजुष्मत्यऽ इष्टकाः पशवः सूद राम॰ ५०
विदे सर्वदा सर्वाणि भूतानि चिन्वंत्यपि स्वपते विद्ययाहैवैतऽ एवं २

स्तुवते तेषु ४

दोहाऽर्तु षधयश्च वनस्पतयश्च पुरीषमाजतयः समिधोऽग्निर्लोकंपृणा नद्याःऽएतत्सर्वम
ग्निमेवाभिसंपद्यते तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं श्र
त्तमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ।१। अंतरिक्षं ह वै वैषोऽग्निश्रितः । तस्य द्यावापृथिव्योरेवसंधिः
परिश्रितः परेण हांतरिक्षं द्यावापृथिवी संधत्तस्ताः परिश्रितो वयांसि यस्तुष्पत्यऽइष्टका
वर्षं स्वदो हा मरीचयः पुरीषमाजतयः समिधो वायुर्लोकंपृणा तद्वाऽएतत्सर्वं वायुमे
वाभिसंपद्यते तत्सर्वोऽग्निर्लोकंपृणामभिसंपद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं श्रत्तमे
तत्सर्वमभिसंपद्यते ।२। द्यौर्ह त्वेवैषोऽग्निश्रितः । तस्यापऽएव परिश्रितो यथा ह वाऽइदं
कोशः समुब्जितऽएवमिमे लोकाऽअप्स्वंतस्तद्याऽइमांल्लोकानपरेणापस्ताः परिश्रितो दे

ब्रि १

51

वायुर्यजुष्मत्यऽइष्टका यदेवैतस्मिंल्लोके नैनतस्तदस्तो हानन्तज्जगाति पुरीषमाजनतयः स मिश्वः

आदित्यो लोकंपृणा तद्यत्तत्सर्वमादित्यमेवाभिसंपद्यते तत्सर्वो मिलोकंपृणामभिसंप

द्यते मयो हैतदेवं वेद लोकंपृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ॥३॥ आदित्यो हत्वैवैषो ग्निश्चि

तः । तस्य दिशऽएव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शता

न्यादित्यं दिशः समन्तं परियन्ति रश्मयो यजुष्मत्यऽइष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि

भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्यादित्यस्य रश्मयस्तद्यत्परिश्रित्सु यजुष्मतीः प्रत्यर्प

यति रश्मींस्तद्दिक्षु प्रत्यर्पयत्यथ यदन्तरा दिशश्च रश्मींश्च ते दरोहा अथ यद्यदितस्तु वरश्मि

षु चान्नं तत्पुरीषं ताऽआजनतयस्ताः स मिश्वो य दिशाऽइति च रश्मयऽइति चाख्यायते तल्लोकं राम ६१

षा। द्वि स्तु २

सर्वास्त्रि। ।त्रिसंपद्यते सयो हैतद

प्राणात्मा एतत्सर्वं दिशः इति तिस्रैव रश्मयः इति व्याख्यायते नहत्स्लोकं प्राणामेवं
वं दिशः ॥ इति वै इति लोकं प्राणमेनं हतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ॥ ५ ॥ न त्वा
णि हत्वै वै सो ग्नि स्थितः । तानि वा एतानि सप्तविंशतिश्च त्रिंशतानि सप्तविंशतिः सप्त
विंशतिर्होपनत्त्वा एषे केवलं तन्तमभूपतिष्ठं तेतानि सप्तचशतानि विंशति
श्चाधिपञ्चविंशति तो यानि सप्तचशतानि विंशतिश्चैष्टकाः एवतासप्तिश्च त्रीणि
चशतानि परिश्रितः षष्टिश्च त्रीणि चशतानि यजुष्मत्यो यथ पञ्चधि पञ्चविंशतिस
त्र्यो दशो मासः स आत्मा त्रिंशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिरः एव पञ्चविंशत्यो
तथ त्रेधे भवतो षड्वारं हि शिरो यथ यदन्तरानन्तरे तत्सुदंदोहाः स्थूयम न त्वेषु नं

52

तत्पुरीषं ताऽआज्यस्वयस्त्वाः समिधो थयन्नक्षत्राणीत्याचक्षते तल्लोकं स्पृणोत

वा एतत्सर्वं नक्षत्राणीत्येवाचक्षते तत्सर्वोग्निर्लोकं स्पृणामभि संपद्यते स यो हैत

देवं वेद लोकं स्पृणामेनं स्वतमेतत्सर्वं मभि संपद्यते । एता वाऽएताः एकविंशति रात्रि

र्हृत्यः एकविंशो वै स्वर्गो लोकोऽहृती स्वर्गो लोकः स्वर्देष स्वर्गं लोकमभि संपद्य

तऽएकविंशं चस्तोमं स्तुहतीव छंदः । द छंदशीति हत्वे वैषोग्निश्छितः तावि ताः प

तानि सप्त छंदांसि चतस्रुत्तराणि त्रिंशानि तेषां सप्त चत्वारिंशतानि द्विंशतिरष्टानि रा

एपश्चि षडिंशान्नतोयानि सप्त चत्वारिंशतानि द्विंशतिर्भृष्टकाः एवताः षष्टिश्च त्रीणि × राम

× चत्वारिंशतानि त्रिष्टुभस्त्योर्थ्यनानुपिषडिंशान्न त्रयोदशो मासः सः त्र्यात्मा विंशतिरात्रि ८

षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः २

त्माप्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिरऽ एवषड्विँ शपोत षद्वेद्वे भवतो षड्क्षरः हि शिरः ऽतद्ये
वाऽ एतस्यै षड्विँ शदक्षरायै बृहत्यै । यानि द्वा प्रथमान्यक्षराणि सा द्वा शाक्षरैक
पदा अथ यानि द्विँ शतिः सा द्विँ शत्यक्षरा द्विपदा अथ यानि त्रिँ शत्सा त्रिँ [illegible]
शक्षरा विराड् अथ यानि त्रयस्त्रिँ शत्सा त्रयस्त्रिँ शदक्षरा अथ यानि चतुस्त्रिँ शत्सा
चतुस्त्रिँ शदक्षरा स्वराड् अथ यत्त्रैष्टुभं द्वोभिरयमग्निष्टितस्य इति छंदासा ऽ तसर्वे
ष्टाकाः एवेष्टके ति त्रीण्यक्षराणि त्रिपदा गायत्री ते नैष गायत्री अग्निर्देवाः इति त्री
ण्यक्षराणि त्रिपदा गायत्री ते नो ऽ एवेष गायत्री अथ यदंतराच्छंदसी तत्सदसो हा ऽ अथ
यच्छंदः स्वयंतत्सरीषंता ऽ आजातयस्ताः समिधो अथ यच्छंदाँ सीत्याख्यायते तत्

श्रीगणेशाय नमः॥

॥अग्नि २०

प्राणा तद्वा ऽएतत्सर्वं छंदाꣳसीत्येवाख्यायते तत्सर्वो ऽग्निर्लोकं प्राणमभिसंपद्यते सो ऽयं
हैतद्देवं वेस्लोकं प्राणमेनं कृतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ।८। तावा ऽएताः । एकविंशं त्या
ति र्ह हत्य । एकविंशो वै स्वर्गो लोको वृहती स्वर्गो लोकस्तद्देष स्वर्गं लोकमभिसंप
द्यते । एकविंशं चक्षोमं वृहतीच्छंदः ।९। संवत्सरो हत्वेवैषो ऽग्निश्चितः । तस्य रा
यऽ एव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवंति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि
संवत्सरस्य रात्रयो हानि यजुष्मत्य ऽइष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवंति संव
त्सरस्याहान्यथ या ऽअमूः षड्विंशादिष्टका ऽअतियंति यः स त्रयोदशो मास ऽआत्मा
र्द्धमासाश्च ते मासाश्चतुर्विंशतिरर्द्धमासा द्वादश मासा ऽअथ यदंतरा होता तेन स्व
त्रं १

षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि ३

43

द्वोहाऽ अथयद्दहोरात्रेषस्तंततस्तुरीयंताऽ आजातयस्तास्समिधोथयद्दहोरात्राणीत्या
ख्यायतेतच्छ्लोकंपृणातवाऽ एतत्सर्वमहोरात्राणीत्येवाख्यायतेतत्सर्वोग्निर्लोकंपृण
मभिसंपद्यतेसयोहैतदेवंवेदलोकंपृणामेनंभूत्वेतत्सर्वमभिसंपद्यते।१०।ताबाऽ एताः
एकविंशतिर्हृत्यऽ एकविंशोवैस्वर्गोलोकोऽहहतीस्वर्गेलोकसदेषस्वर्गंलोकमभि
संपद्यतऽ एकविंशंवस्तोमंबृहतीचछंदः।११।आत्माहत्वैषोग्निश्चितः तस्याष्टौन्येव पु३
परिश्रितस्ताः षष्टिश्चत्रीणिचशतानिभवंतिषष्टिश्चहवैत्रीणिचशतानिरुषस्याष्टी
निमज्जानोयजुष्मत्यऽ इष्टकास्ताः षष्टिश्चैवत्रीणिचशतानिभवंतिषष्टिश्चहवैत्रीणि
चशतानिपुरुषस्यमज्जानोथयाऽ अतः षड्विंशदिष्टका।अतियंतिसःसत्रयोद

आष्टीर २

शोमासः ऽ आत्मा प्राणः सप्तदशस्त्रिंशदात्मन्विधाः प्रतिष्ठायां द्वे प्राणो भुद्वे शीर्षं वेतत्पतेद्वे
भवतो द्विकपालं हि शिरोऽथ यदेनेमानि पूर्वाणि संततामित्तत्त्रिवृद्दोहाः ऽ अथैतत्त्रयं दे
नायमात्मा प्रत्यञ्चो लोमत्वक्प्राणः समितितत्त्रिरीशं यत्त्रिवर्तिताः ऽ आ उत योयदक्षाणि तिमिः
समिन्धो ऽथ यदाहेत्याख्यायते तेल्लोकं पृणान्त वाः ऽ एतत्सर्वमात्मेत्येवाख्यायते तल्लोके वि
लोकं पृणाममभिसंपद्यते सयो हैतदेवं वेदत्लोकं पृणामेनं भूतमेतत्सर्वमभिसंपद्यते ।१२। तो
वाः ऽ एताः एकविंशतिर्बृहत्याः एकविंशो वै स्वर्गो लोको ऽहं हतीश्च गौलोकस्तदेष स्वर्गं
लोकमभिसंपद्यते ऽ एकविंशो वै स्तोमं बृहतीश्छंदः ।१३। सर्वाणि ह त्वेव भूतानि मैत्रेदेवा राम
एषो ऽग्निश्चितः ऽ आपो वै सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि ताह्येताः ऽ आपः ऽ एवैषो ऽग्निश्चितस्तस्य ता ५
एवं परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवंति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि यानि दीक्ष्यं नाड्याः ॥

44

समंतंपरियंतिनाड्याः ऽ ऽ एव यजुष्मत्यः ऽ इष्टकाः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवंति षष्टि
श्च ह वै त्रीणि च शतान्यादित्यं नाड्याः ऽ अभिज्ञारंत्यथ यदंतरा नाड्यै तत्सूददोहाः ऽ अथ
याः ऽ अमूः षड्विꣳशतिरिष्टकाः ऽ अतियंति यः स त्रयोदशो मासः ऽ आत्मायमेव स सोयं हि
रण्मयः पुरुषः ।२४ तस्यैते प्रतिष्ठे रुक्मश्च पुष्करपर्णं चापश्चादित्यमंडलं च रुक्मो वा [illegible]
ताविंद्राग्नी द्वे स्वयमातृण्णे इयं चांतरिक्षं च तिस्रो विश्वज्योतिषः ऽ एता देवताः ऽ अग्निर्वायु
रादित्यः ऽ एता ह्येव देवता विश्वं ज्योतिर्द्वादश नर्तव्याः संवत्सरः सः ऽ आत्मायं च नाकसदः पं
चचूडाः स यज्ञस्ते देवाः ऽ अथ यदि कर्णीं च स्वयमातृण्णा चाश्मा पृश्निर्यश्चिते ऽग्निर्नि
धीयते सा पंचविꣳशी लोकंपृणा ये यजुः षड्विꣳशी सोस्यैष सर्वस्यां तमेवात्मा सः ऽ [illegible]

श्र ४ पृ ति

साम्प्यां मध्ये स ऽ एष सर्व्वैः कामैः संपन्नः आपो वै सर्व्वे कामाः स ऽ एषो कामः सर्व्वकामो न
ह्येतं कस्य च न कामः ॥१५ तदेष श्लोको भवति । विद्यया तदारोहंति यत्र कामाः परागताः ॥
न तत्र दक्षिणा यंति नाविद्वांस स्तपस्विन ऽ इति न हैव तं लोकं दक्षिणाभिर्न तपसानेवंवि
दश्नुत ऽ एवंविदां हैव स लोकः ॥१६ अथैतद्वरीषं चंद्रमा ऽ आ जातयो नक्षत्राणि सचिद्धोन
ज्यं चंद्रमा नक्षत्रे वै सत्या ऽ जातिस्तस्मिन्निधि वसत्येतद्वा ऽ आजातेरन्नमेवाऽप्रतिष्ठा तस्माद्द
६९२ जातिर्न्निहीयत ऽ एत घ्येत्या ऽ अन्नमेव प्रतिष्ठा अथ यद्देवा ऽ इत्याख्यायते तल्लोकं पृणात
था ऽ एत सर्व्वे देवा ऽ इत्येषाख्यायते ।१७ तदेतदृचाभ्युक्तं । विश्वे देवा ऽ अनु तत्ते [illegible]ज्ञुरिति एम
तिस्र वै वाक्यानि[illegible]त्र ऽ स्तानि सर्व्वे देवा यजन्तुरे यमंवति तत्सर्व्वैभिर्लोकं पृणा[illegible] संपद्यते स यो ४५

यु

हेतद्देवं विद्वेदस्लोकं ऽयमामेनं स्ूत मेतत्सुर्ब्बमभिसंपद्यते।१८।तावाऽ एताः।एकविꣳशतिर्ह्हैत्य ऽ
एकविꣳशोवैस्वर्गोलोको ह्हतीस्वर्गंलोकस्स्वदेषस्वर्गंलोकमभिसंपद्यतऽ एकविꣳशं
वक्तोमंह्हतांचर्क्दः।१९।ब्राह्मणं।२ ॐ उष्विर्ह वाजश्रवसोग्निंचिक्ये।तꣳ होवाच शुश्रुवाः
५ ब्यो को[illegible]गौतमयदग्निमचेषीःप्रांचमेनंमचेषीःप्रत्यंचमेनंमचेषीन्यंचमेनंमचेषीरूर्ध्व
मेनंमचेषीः।१ यद्यहैनंप्रांचमजेषीः।यथापराचऽ आसीनायपृष्ठतोन्नाधप्रपाहृेनादंत
न्तेन्हविःप्रतिग्रहीष्यति।२ यद्युवाऽ एनंप्रत्यंचमचैषीः।कस्मादस्यतर्हिपश्चात्पुच्छमका
षी।३ यद्युवाऽ एनंन्यंचमचेषीः।यथानीचःशयानस्यपृष्ठेन्नायंप्रतिष्ठापयेन्नाहैनेनै
वहैनेहविःप्रतिग्रहीष्यति।४ यद्युवा।एनमुत्तानमचैषीः।नवाऽ उत्तानेवयःस्वर्गंलोकमभिवहं

तिनुत्वा स्वर्गं लोकमभिवक्ष्यस्य स्वर्गं पतते भविष्यतीति। पसहोवाच। प्रांचमनमचेषं प्रत्यंच
मचेषं न्यंचमेनमचेषमुत्तानमेनमचेष ऽ सर्वा ऽ अनुदिशा ऽ एनमचेषमिति ॥ ६ ॥ स यत्प्रांचं
पुरुषमुपदधाति। प्राच्यो ह्येव तस्माच्छ्रीयते थ यत्प्रत्यंचं कूर्ममुपदधाति प्रत्यंचं विपशुशी
र्षाणि तस्मात्पश्चाच्छ्रीयते थ यन्न्यंचं कूर्ममुपदधाति न्यंचि पशुशीर्षाणि नीचीरिष्टका स्त्र्यच्छ्री
यते थ यदुत्तानं पुरुषमुपदधात्युत्तानेक्षु चा उत्तानमुलूखलमुत्तानाम्रुखां तदुत्तानच्छ्री
56 यते थ यत्सर्वा ऽ अनुदिशः परिसर्पमिष्टका ऽ उपदधाति तत्सर्वतश्छ्रीयते ॥ ७ ॥ अथ यदेकोप
५६ धावयंतः। निरूढशिरसमग्निमुपाधावयेत्सह क्षेत्तपा ऽ हैक उ एवाचन्द्री वै शिरः श्रियमस्य
निरोहीत्सर्वज्यानिं ज्यास्यत ऽ इति सुहतत्थैवास ॥ ८ ॥ अथ हैक उ एवाच प्राणो वै शिरः प्राणान ५६

स १ श॰ प्र॰ ५६

स्यनिरोहीत्त्विपेमुंलोकमेष्यतीतिसऽउहत्नथैवास । [illegible]ऽर्द्धोवाऽएषऽएतन्नीयते । [illegible]
वोलोगेष्टकाः पुष्करपर्णं ८ रुक्मपुरुषोस्रुचौस्वयमातृण्णा दूर्वेष्टका द्वियजूरेत । [illegible]
द्विश्वज्योतिरृतव्याऽअषाढाकूर्मोथहास्यैतदेवप्रत्यक्षतमा ८ शिरोयस्त्वितेशिर्निर्धी
यतेतस्मात्त्वंनिरूढ हैता १० ब्राह्मणं । ४ अथहवैतेऽरुणौपवेशो समाजग्मुः सत्ययज्ञः पौलु
५ जा षिर्महाशालो[illegible]वालोवुडिलऽआश्वतराश्विरिन्द्रद्युम्नोभाल्लवेयोजनः शार्करा[illegible]
हवैश्वानरेसमासन्नतेपा ८ हवैश्वानरेनसमियाय । १ तेहोचुः । अश्वपतिर्वाऽअयंकैकेयः
संप्रतिवैश्वानरंवेदतंगच्छामेतितेहाश्वपतिंकैकेयमाजग्मुस्तेभ्योहपृथगावसथान्पृथगप
चितीः पृथक्साहस्रांस्सोमान्प्रोवाचते [illegible] हप्रातरसंविदानाऽएवसमित्पाणयः प्रतिचक्रमिरे ऽ
के २ ह ।
[illegible]ध्यायः

उपत्वायामेति ।२। स होवाचायं तु भगवंतो नूचाना अनूचानपुत्राः किमिदमिति ते होचुर्वै
श्वानरं ह भगवाँस्त्वं सम्प्रति वेद तं नो ब्रूहीति स होवाच सम्प्रति खलु वा अहं वैश्वानरं वे
दाभ्याधत्त समिधः उपेतास्मीति ।३। स होवाचारुणमौपवेशिं गौतमकं त्वं वैश्वानरं वे
त्थेति पृथिवीमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै प्रतिष्ठा वैश्वानरः एतं हि वै त्वं प्रति
ष्ठां वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वं प्रतिष्ठितः प्रजया पशुभिरसि यो वा एतं प्रतिष्ठां वैश्वानरं वे
द प पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति पादौ त्वा एतौ वैश्वानरस्य पादौ ते म्लास्यतां यन्मामिदं नाग
मिष्य इति पादौ ते व्यदिता व्यभविष्यतां यदि ह नागमिष्य इति वा ।४। अथ होवाच सत्ययज्ञं
पौलुषिं प्राचीनयोग्य कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेत्यप एव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै रयि

वैश्वानरऽ एतऽहि वै त्वं रयिं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वं रयिमान्पुष्टिमानसि यो वाऽ एतं रयिं छां
वैश्वानरं वेदाप पुनस्त्वं जयति सर्वमायुति बस्तिस्त्वाऽ एष वैश्वानरस्य बस्तिस्त्वाहा हास्य [illegible]दि
हनागमिष्यऽ इति बस्तिस्ते विदितो भविष्य यदि ह नागमिष्यऽ इति वा ।५। अथ होवाच महाशालं
जाबालमौपमन्यवकं त्वं वैश्वानरं वेत्थेत्याकाशमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै बहुलो
वैश्वानरऽ एतऽहि वै त्वं बहुलं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वं बहुः प्रजया पशुभिरसि यो वाऽ एतं बहु
लं वैश्वानरं वेदाप पुनस्त्वं जयति सर्वमायुरेत्यात्मात्वाऽ एष वैश्वानरस्यात्मात्मा हास्य
दिह नागमिष्यऽ इत्यात्मा ते विदितो भविष्य यदि ह नागमिष्यऽ इति वा ।६। अथ होवाच बुडिल
माश्वतराश्विं । वैयाघ्रपद्यं कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेति वायुमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचै

४२ पवै पृथग्वर्त्मा वैश्वानरः ऽ एतद्धि वै त्वं पृथग्वर्त्मानं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वां पृथग्रथश्रेण
योऽनुयान्ति यो वा ऽ एतं पृथग्वर्त्मानं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति प्राणा
स्त्वा ऽ एष वैश्वानरस्य प्राणः प्राणस्त्वा हास्यद्यदिह नागमिष्य ऽ इति प्राणास्ते विदितो मविष्यद्य
48 दिह नागमिष्य ऽ इति वा ॥ ७ ॥ अथ होवाचेन्द्रद्युम्नं भाल्लवेयं वैयाघ्रपद्य कं त्वं वैश्वानरं वे श्रे
त्थेत्यादित्यमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै सुततेजा वैश्वानरः ऽ एतद्धि वै त्वं सु
ततेजसं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्तवैष सुतो धमानः पच्यमानोऽन्नीयमानो गृहेषु तिष्ठति यो वा
ऽ एतं सुततेजसं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति चक्षुस्त्वा ऽ एतद्वैश्वानर
स्य चक्षुस्त्वा हास्यद्यदिह नागमिष्य ऽ इति चक्षुस्ते विदितममभविष्यद्यदिह नागमिष्य ऽ इति राम ४८

२ तस्मात्त्वं समानानतितिष्ठसि यो वा ए तमतिष्ठां

वा ८ ॥ अथ होवाच जनं शार्कराक्ष्यं सायवस कं त्वं वैश्वानरं वेत्थेति दिवमेव राज
न्निति होवाच द्यामिति होवाचैष वा अतिष्ठा वैश्वानरः एतं ह दिवेत्थमति ष्ठां वैश्वानरं वेदाय X
नरं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति मूर्धा त्वा एष वैश्वानरस्य मूर्धात्वाहा स्य यदि ह नाग
मिष्य इति मूर्धा ते विदितो वमविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा ९ तान्होवाचा एते वै
यं पृथग्वैश्वानरान्विद्वांसः पृथगन्नमघस्त प्रादेशमात्रमिव हवै देवाः सुविदिता अभि
संपन्नास्तथा तु व एनान्वक्ष्यामि यथा प्रादेशमात्रमेवाभि संपादयिष्यामीति १०
न८ स होवाच मूर्धानमुपदिशन्नेष वा अतिष्ठा वैश्वानर इति नासिके उपदिशन्नुवाचैष
वै पृथग्वर्त्मा वैश्वानर इति मुख्यमाकाशमुपदिशन्नुवाचैष वै बहुलो वैश्वानर इति

२ वदन्तु पीडुपदिशन्नुवाचैष वै सुतते आवैश्वानरः इ

पुरुष्याः ऽ अपु ऽ उपदिशान्तु वा वै ष वैश्वानरः ऽ इति नु तु क स्तुपदिशान्तु वा वै ष वैश्वानरःति
४८ वैश्वानर ऽ इति म ऽ एषो ग्निर्वैश्वानरो यत्तु रूपः स यो हैतमेवमग्निं वैश्वानरं तु रूप विद्वं
४९ पुरुषे तं तः प्रतिष्ठितं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति सर्वमायुरेति न हास्य त्तु वाणीवन वैश्वानरो हि
ऽस्मि॥१२ ब्राह्मणं॥४ यथेवा ऽ इदमन्नावैव वार्थं चं तथदोमय ८ समाम छन्दपने वा ख्याय तं मा ४८
घ ८॥१॥ सवै यः॥ सोना ग्निरेवमत स्मिन्नर्कि वाभ्यादधत्याहितयः एतस्य ता आहित
यो ह वैता ऽ आजतयः ऽ इत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः॥२ आदित्यो वा ऽ अग्ना।
५९ तस्य वं इमाः एवाहितयः अंड मसौ हि द्यावादित्यः आदधतीत्यपि दें तं॥३ अथ ध्यात्मं।
प्राणो वा ऽ अग्नात स्यान्नमेवाहितयो ऽन्नं हि प्राणा आदधतीति वै॥४ अथ कस्य।

जै:॥१

अग्निर्वा ऽ अर्कस्तस्या ऽऽत्मायम् एव कमा ऽऽत्मा ह्ययमग्नये कं ॥५॥ आदित्यो वा ऽ अर्कः । तस्य चन्द्र-
मा ऽ एव कं चन्द्रमा ह्यादित्याय कमित्यधिदेवतं ॥६॥ अथाध्यात्मं । प्राणो वा ऽ अर्कस्तस्यान्नमे-
व कमन्नं हि प्राणाय कमिति न्वेवार्कस्य ॥७॥ अथोक्थस्याग्निर्वा ऽ उक्थस्तस्या ऽऽत्मय ऽ एवथ-
मात्मना ह्यग्निरुत्तिष्ठति ॥८॥ आदित्यो वा ऽ उक्थस्तस्य चन्द्रमा ऽ एव थं चन्द्रमसा ह्यादित्य ऽ उ-
त्तिष्ठतीत्यधिदेवतं ॥९॥ अथाध्यात्मं । प्राणो वा ऽ उक्थस्तस्यान्नमेव थमन्नेन हि प्राणा ऽ उत्तिष्ठ-
तीति न्वेवोक्थस्य ॥ स ऽ एषोऽग्निविधोऽर्कविधः ऽ उक्थविधो यत्पुरुषः स यो हैतमेवमग्निविधमर्क-
विधमुक्थविधं पुरुषमुपास्ते विदुषो हैवास्यैवं भ्रात्मव्योम्नायतति ॥१०॥ प्राणेन वा ऽ अग्निर्दी-
प्यते । अग्निना वायुर्वायुनादित्य ऽ आदित्येन चन्द्रमाश्चन्द्रमसा नक्षत्राणि नक्षत्रैर्विद्युदे-
वत्यै वै दीप्तिरस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च सर्वा ऽ ८ ॥ हैतां दीप्तिं दीप्यतेऽस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च य

अश्नीवैश्वेश्मिनिरश्मिकिंयश्य ऽएवं वेद ॥१॥ ब्राह्मणं ॥५॥ सत्यं ब्रह्मेत्युपासीत ॥ अथ खलु क्रतुमयोऽयं
५० पुरुषः स यावत्क्रतुरयमस्माल्लोकात्प्रैत्येवं क्रतुर्हामुं लोकं प्रेत्याभिसंभवति ॥१॥ स ऽआ
त्मानमुपासीत मनोमयं प्राणशरीरं भारूपमाकाशात्मानं कामरूपिणं मनोजवसं ७
५० सत्यसंकल्पं ७ सत्यधृतिं ७ सर्वगंधं ७ सर्वरसं ७ सर्वा ऽअनु दिशः प्रभूतं ७ सर्वमिदम
भ्याप्तमवाक्कमनादरं यथा व्रीहिर्वा यवो वा श्यामाको वा श्यामाकतंडुलो वैवमयमंतरात्मन्पुरुषो तं
५० हिरण्मयो यथा ज्योतिरधूममेवं ज्यायान्दिवो ज्यायानाकाशाज्ज्यायानस्यै पृथिव्यै ज्या ५०
यान्सर्वेभ्यो भूतेभ्यः स प्राणस्यात्मैष म ऽआत्मैतमितः ऽआत्मानं प्रेत्याभिसंभविष्यामी
ति यस्य स्यादद्धा न विचिकित्सास्तीति हास्माह शांडिल्य ऽएवमेतदिति ॥२॥ ब्राह्मणं ॥६॥

श्यामाको वा ४

उषा वा ऽअश्वस्य मेध्यस्य शिरः सूर्यश्चक्षुर्वातः प्राणो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः संवत्सर ऽआ
त्माश्वस्य मेध्यस्य द्यौः पृष्ठमंतरिक्षमुदरं पृथिवी पाजस्यं दिशः पार्श्वे ऽअवांतरदिशः पर्श
व ऋतवोंगानि मासाश्चार्द्धमासाश्च पर्वाण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थीनि नभो मां
सान्यूवध्यं सिकताः सिंधवो गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्वता ओषधयश्च वनस्पतयश्च
लोमान्युद्यन्पूर्वार्द्धो निम्लोचं जघनार्द्धो यद्विजृंभते तद्विद्योतते यद्विधूनुते तत्स्तनयति ता:
यन्मेहति तद्वर्षति वागेवास्य वागहर्वा ऽअश्वं पुरस्तान्महिमान्वजायत तस्य पूर्वे समुद्रे ५
योनी रात्रिरेनं पश्चान्महिमान्वजायत तस्यापरे समुद्रे योनिरेतौ वा ऽअश्वं महिमानावभि
तः संबभूवतुर्हयो भूत्वा देवानवहद्वाजी गंधर्वानर्वासुरानश्वो मनुष्यान्त्समुद्र ऽ एवा

५१ त्यं वृषुः सप्तजो योनिः॥१॥ ब्राह्मणं॥२॥ नैवेह किंचनाग्र आसीत॥३॥ तस्मै वेदस्याहुतनामा
ःशनायया शनाया हि मृत्युस्तन्मनोऽकुरुतात्मन्वी स्यामिति सोऽर्चन्नचरत्तस्यार्चत
पोजायन्तार्चते वै मे कमभूदिति तदेवार्कस्यार्कत्वं क॥७॥ ह वा॥८॥ अस्मै भवति य॥९॥ एवमेतद
५१ र्कस्यार्कत्वं वेद॥१॥ आपो वा॥५॥ अर्कः॥ तद्यद्पां छर॥६॥ आसीत्तत्समहन्यत सा पृथि
व्यभवत्तस्यामश्राम्यत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य तेजो रसो निरवर्तताग्निः॥१०॥ स त्रेधात्मानं व्य
51 कुरुतादित्यं तृतीयं वायुं तृतीयं॥७८॥ स एष प्राणस्त्रेधा विहितस्तस्य प्राची दिक्
शिरोऽसौ चासौ चेर्मावथास्य प्रतीची दिक्पुच्छमसौ चासौ च सक्थ्यौ दक्षिणा चोदीची च
पार्श्वे द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरमियमुरः स॥ एषोऽप्सु प्रतिष्ठितो यत्र क्व चैति तदेव प्रति

ति ष्ठत्येवंविद्वा॥३॥ सोकामयत। द्वितीयो मऽआत्मा जायेतेति स मनसा वाचं मिथुनꣳ समभ
वदशनाया मृत्युस्तद्यद्रेत आसीत्स संवत्सरोभवन्न ह पुरा ततः संवत्सरऽआस तमेतावन्तं
कालमबिभर्यावान्त्संवत्सरस्तमेतावतः कालस्य परस्तादसृजत तं जातमभिव्याददात्स भाण
करोत्सैव वागभवत्॥४॥ सऽऐक्षत। यदि वाऽइममभिमꣳस्ये कनीयोन्नं करिष्य इति स त
या वाचा तेनात्मनेदꣳ सर्वमसृजत यदिदं किंच ऋचो यजूꣳषि सामानि छन्दाꣳसि यज्ञान्प्र
जाः पशूंस्स यद्यदेवासृजत तत्तदत्तुमध्रियत सर्वं वाऽअत्तीति तददितेरदितित्वꣳ सर्व
स्यात्ता भवति सर्वमस्यान्नं भवति यऽ एवमेतददितेरदितित्वं वेद॥५॥ सोकामयत। भूयसा
यज्ञेन भूयो यजेयेति सोश्राम्यत्स तपो तप्यत तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य यशो वीर्य्यमुदक्र

मत्प्राणा वै यशो वीर्यं तत्प्राणेषूत्क्रांतेषु शरीरं श्वयितुमध्रियत तस्य शरीर एव मन
आसीत् ॥६॥ सोकामयत मेध्यं म इदं स्यादात्मन्व्यनेन स्यामिति ततोश्वः समभव
द्यदश्वत्तन्मेध्यमभूदिति तदेवाश्वमेधस्याश्वमेधत्वमेष ह वा अश्वमेधं वेद य एनमेवं
वेद ॥७॥ तमनवरुध्यैवामन्यत तं संवत्सरस्य परस्तादात्मन आलभत पशून्देवताभ्यः
प्रत्यौहत्तस्मात्सर्वदेवत्यं प्रोक्षितं प्राजापत्यमालभंत एष वा अश्वमेधो य एष तपति तस्य संवत्सर आत्मायमग्निरर्कस्तस्येमे लोका आत्मानस्तावेतावर्काश्वमेधौ
पुनरेकैव देवता भवति मृत्युरेवाप पुनर्मृत्युं जयति नैनं मृत्युराप्नोति मृत्युरस्यात्मा भ
वति सर्वमायुरेत्येतासां देवतानामेको भवति य एवं वेद ॥८॥ ब्राह्मणं ५५ ॥ अथ

शांमजी

53

अथ वंशः । समानमा सांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रो मांडूकायनेर्मांडूकायनिर्मांड
व्यान्मांडव्यः कौत्सात्कौत्सो माहित्थेर्माहित्थिर्वामकक्षायणाद्वामकक्षायणो वा
त्स्याद्वात्स्यः शांडिल्याच्छांडिल्यः कुश्रेः कुश्रिर्यज्ञवचसो राजस्तंबायनाद्यज्ञवचा
राजस्तंबायनस्तुरात्कावषेयात्तुरः कावषेयः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयं
भु ब्रह्मणे नमः । ७ ब्राह्मणं । ८ षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ॥ चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः
कं ७५ । अनुवाकं ८ कं ३६ ७ । ब्रा० ३ । प्र० ४ अ० ६ ॥ ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीवा ॥ प्रत्यक्षरसा·

शीवजी

४

अग्निकांड ७ पत्र

११८०

॥अग्निरहस्य कांड पत्र ५८

॥गंगमशीर्ष पुस्तक है ॥५६

अश्वमेध अग्नेहणकांड

अग्निरहस्य
दशमकांड १०